

UNIVERZITET U SARAJEVU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za književnosti naroda Bosne i Hercegovine

**Lik intelektualca između sela i grada u hrvatskom realizmu
(A. Kovačić, K. Š. Đalski, E. Kumičić, J. Kozarac, V. Novak)**

(završni magistarski rad)

Studentica:

Emina Šljivnjak

Mentorica:

doc. dr. Ena Begović-Sokolija

Sarajevo, 2020.

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Emina Šljivnjak

Indeks broj: 3102/2018

Odsjek za književnosti naroda Bosne i Hercegovine i bosanski, hrvatski i srpski jezik;
nastavnički smjer

Lik intelektualca između sela i grada u hrvatskom realizmu

(A. Kovačić, K. Š. Đalski, E. Kumičić, J. Kozarac, V. Novak)

Završni magistarski rad

Mentorica: doc. dr. Ena Begović-Sokolija

Sarajevo, decembar 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. POJAM REALIZMA U KNJIŽEVNOSTI.....	2
3. POLITIČKO-DRUŠTVENI OKVIR	5
4. PORIJEKLO, MOMENAT I SREDINA.....	6
5. UTJECAJ EVROPSKE KNJIŽEVNOSTI NA HRVATSKI REALIZAM	7
6. ODNOS SELO-GRAD.....	9
7. “LIKOV I ROMANA I ROMANI LIKOVA”.....	11
8. ŠTA ODLIKUJE JEDNOG INTELEKTUALCA?.....	14
9. PRIJAN LOVRO KAO PROTOTIP ZA NASTAJANJE LIKOVA INTELEKTUALACA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI	16
10. INTELEKTUALCI U DJELIMA HRVATSKIH REALISTA.....	20
11. IVICA KIČMANOVIĆ U ROMANU <i>U REGISTRaturi</i>	21
12. TITO DORČIĆ U ISTOIMENOM ROMANU	28
13. JANKO BORISLAVIĆ U ISTOIMENOM ROMANU	33
14. ALFRED N. N. U ROMANU <i>OLGA I LINA</i>	38
14.1. Utjecaj femme fatale i femme fragile na muškarce	43
15. VLATKO LEŠIĆ U ROMANU <i>MRTVI KAPITALI</i>	45
16. ZAKLJUČAK	51
17. LITERATURA.....	53

1. UVOD

U okviru hrvatskog realizma moguće je izdvojiti nekoliko tematskih krugova, a neki od njih su: odnos selo-grad, malograđanski svijet, urbana sredina, položaj i lik intelektualca. Hrvatsku su u drugoj polovini 19. stoljeća zahvatile složene društvene, ekonomske i političke prilike koje će postati glavna tematska preokupacija hrvatskih realista. Upravo su tako nastala književna ostvarenja, tačnije romani, koji danas predstavljaju najznačajnija djela hrvatskog realizma. Autori poput Kovačića, Đalskog, Novaka, Kumičića i Kozarca upoznaju čitatelje sa likovima intelektualcima, koji napuštaju rodno selo, oca i majku, odlazeći u grad kako bi ostvarili kako svoje tako i tuđe ambicije i postali školovani i uspješni. Upravo će takvi likovi biti tema ovoga rada. U radu ću govoriti o položaju mladog intelektualca u odnosu selo-grad, u vremenu Khuenove apsolutističke vlasti na prostoru Hrvatske, tačnije posljednjim decenijama 19. stoljeća. Na samom početku predstaviti ću pojam realizma, njegove glavne odlike kao književnog pravca te njegove karakteristike u hrvatskoj književnosti. Potom ću navesti historijske podatke, koji će nam približiti sliku tadašnje Hrvatske. Glavni će dio ovoga rada biti posvećen analizi glavnih likova i njihovih odnosa sa drugim likovima. Posebnu pažnju ću preusmjeriti na karakteristike, razvoj i preobraženja koja prate glavne likove u svakom od romana. U radu ću pratiti razvoj njihove ličnosti, osobina i životnog puta, na kraju kojeg svako od njih postaje puka suprotnost onome što je bio na početku. Treba istaći da su u okviru hrvatskog realizma nastala neka od najznačajnijih djela hrvatske književnosti uopće. Prema mišljenju mnogih autora realizam je definiran kao još uvijek neomeđeno razdoblje, čemu svjedoči i Krešimir Nemeć iznoseći da “u hrvatskoj književnoj kritici i književnopovijesnoj znanosti ni danas nema suglasnosti o počecima naše realističke književnosti, odnosno o graničnim godinama realističke stilske formacije.” (Nemeć, 1994: 133), zbog utjecaja i prisustva ranijih stilskih formacija. Realizam u hrvatskoj književnosti svoje temelje gradi na političkoj i socijalnoj podlozi Hrvatske 19. stoljeća. Tadašnja Hrvatska, pod vlašću Austro-Ugarske monarhije, nalazila se u nepovoljnom položaju. Tako književnici stvaraju likove, čijim glasom oni sami progovaraju, kritizirajući tadašnju stvarnost. Stvarajući književno djelo, a u njemu lika i njegovu sudbinu, autor pokušava na autentičan način prikazati sliku hrvatskog društva krajem 19. stoljeća, otkrivajući na taj način svoje nezadovoljstvo i kritiku tadašnjoj vlasti. Riječ je o složenim društvenim i političkim prilikama, usred kojih će autori nastojati prikazati stvarnost, socijalnu problematiku, odnos selo-grad te pristup čovjeku kao individualnom biću.

2. POJAM REALIZMA U KNJIŽEVNOSTI

Kako u nastavku ovog rada slijedi proučavanje lika intelektualca između sela i grada u djelima hrvatskog realizma, prije svega potrebno je definirati termin realizam, istučići pri tome njegove glavne postavke, a nakon toga ću se fokusirati na razvoj realizma na hrvatskom području.

Pojam realizam potječe od latinske riječi *res*, što znači stvar, odnosno *realis* – stvaran.

U *Rječniku hrvatskoga jezika*¹ realizam se definira kao: a) objašnjavanje i promatranje svijeta usmjereno na stvarne, doista postojeće pojave i probleme, b) smisao za adekvatno odražavanje stvarnosti, i c) pravac i stil u umjetnosti i književnosti u 19. st. koji teži za opisom svijeta kakav jest.

Pojam je proizašao iz filozofije 18. stoljeća, ali se u književnosti počeo primjenjivati tek u 19. stoljeću. Flaker navodi da su među prvima koji su govorili o realizmu u književnosti bili njemački književnici Shiller i Friedrich Schlegel, i to kao opreku “idealizmu”, dok se iz Francuske pojam proširio i u drugim književnostima. Champfleury, Flaubert i braća Goncourt smatraju se predstavnicima nove škole koja je od književnosti i umjetnosti zahtijevala autentično prikazivanje stvarnosti, vjerno prikazivanje zbilje, te objektivno i bezlično ispitivanje života. (detaljnije: Flaker, 1976: 150)

U svjetskoj književnosti realizam se javljao pod različitim nazivima. Tako se u Italiji pojavio termin “verizam”, koji bi značenjski odgovarao “realizmu” ili “naturalizmu”, kako su ga nazvali u ruskoj književnoj kritici. U poljskoj književnosti, naprimjer, pravac koji zastupa “scijentistički, utilitarni i liberalni” nazor o svijetu dobio je naziv “pozitivizam”. (detaljnije: Flaker, 1976: 151)

Pojam realizma višeznačan je u savremenoj nauci o književnosti. Flaker u *Stilskim formacijama* ističe da se pojam realizma pojavljuje u više značenja od kojih izdvaja: realizam kao tipološki ahistorijski pojam i realizam kao književnopovijesni pojam. Kao tipološki ahistorijski pojam realizam označava svaku književnost koja je uvjerljiva i reprezentativna, a pod realizmom kao književnohistorijskim pojmom podrazumijeva pravac koji je nastojao oblikovati društvenu zbilju.

¹ <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (Posljednja posjeta: 29. 11. 2020)

Prije nego što pređem na analizu realističkog stvaralaštva, neophodno je imati u vidu nekoliko glavnih činjenica upravo vezanih za realizam. U nastavku ću navesti nekoliko osnovnih odlika realizma u književnosti:

1. tematika (datosti iz svakodnevnog života, društveni preokreti, smjena klasa i staleža, razbludnost, društveno dno, propadanje, profiterstvo, obmane, glad, prostitucija)
2. likovi (marginalizirane ličnosti, poluintelektualci, sluge, kaputaši)
3. metod slikanja likova (neposredno portretiranje i portretiranje pomoću ambijenta)
4. detaljizacija u opisu (prilikom opisivanja predmeta, situacija i prizora, pisac realista koristi veliki broj detalja)
5. fabularnost (u osnovi svakog realističkog djela jeste čvrsta i logično razvijena fibula)
6. karakter (društveni karakter umjetničkog stvaralaštva, pisac realista oslikava individuu u društvu)
7. žanrovska specifičnost (realizam je u prvi plan stavio prozno stvaralaštvo, tačnije roman)
8. analiza (analiza životnih pojava da bi se one u svom istinskom izgledu učinile dostupne našem saznanju)
9. ideja (formira se iz esencijalnih tokova stvarnosti i iz cjelokupnog piščevog viđenja života)
10. odnosi između realističkog djela i naratora (u realističkom djelu pisac ima ulogu pripovjedača)

U realizmu dominira pripovjedna proza, posebno roman, zatim pripovijetke, novele i crtice kao kraće forme. U središtu pažnje realističkog djela jeste oblikovanje karaktera, čiji likovi nisu plošni, već ih karakterizira niz različitih osobina. Takvi likovi su socijalno, psihološki motivirani, tako da se razvijaju i mijenjaju tokom čitavog romana. Bitna karakteristika realizma jeste sklonost ka deskripciji, bilo da se radi o vanjskom izgledu lika, unutrašnjosti prostora u kojem lik živi, gradskim staništima ili pak seoskim krajolicima, a sve to u svrhu metaforičke karakterizacije lika.

Za realizam je važna dominacija karaktera lika nad fabulom. Upravo je ova karakteristika jedna od ključnih za ovaj rad. U središte književnog djela realist stavlja reprezentativni karakter lika, određen socijalno-psihološkim stanjem. Pisci realisti teže ka dinamici, razvijanju karaktera, uglavnom pomoću fabule i deskripcije enterijera i eksterijera. Opisi spoljašnjeg izgleda lika te gradskog/seoskog predjela su najčešće u funkciji karakterizacije

lika. Karakteri kakve oni stvaraju nikad nisu jednoznačni i tipski, već su raznostrani. Ono na što pisci realisti posebno obraćaju pozornost jeste unutrašnji svijet likova, odnos likova prema drugim likovima, njihov odnos prema društvu. Zbog toga realistička djela podrazumijevaju pravilan raspored karaktera, izgrađen na paralelizmu njihovih psiholoških i socijalno motiviranih postupaka.

3. POLITIČKO-DRUŠTVENI OKVIR

Razdoblje realizma u hrvatskoj književnosti poklapa se sa razdobljem banovanja Khuena Hedervarija. On je tokom svoje višegodišnje vladavine u Hrvatskoj uspostavio apsolutističku vlast, provodio je političko nasilje nad protivničkim strankama i nasilno realizirao izbore za Hrvatski sabor, koji mu je služio kao sredstvo pomoću kojeg je veličao velikomađarske političke ideje. U njegovo vrijeme donesen je zakon prema kojem samo 2% pučanstva u Hrvatskoj i Slavoniji ima pravo glasa. Također, ograničio je autonomiju hrvatskog Sveučilišta, rad JAZU, zabranjivao održavanje skupština protivničkih stranaka. Godine 1894. mađarski jezik je uveden kao obavezan predmet u gimnaziji, a u Hrvatskoj su se počele osnivati i mađarske škole. Ipak, unatoč takvoj, protuhrvatskoj politici, za vrijeme njegove vladavine došlo je do znatnog ekonomskog i prosvjetno-kulturnog napretka zahvaljujući I. Kršnjavom i J. J. Strossmayeru. Cilj Khuena Hedervariya i njegove vladavine bio je uništiti samostalnost Hrvatske, tačnije, od nje i Slavonije stvoriti tek još jednu ugarsku pokrajinu.

Gledano s političkog i ekonomskog aspekta, radi se o jednom od najtežih vremenskih razdoblja za Hrvatsku i njen narod. Tome svjedoči i Barac, navodeći sljedeće: “To je doba ekonomskog i političkog pritiska, što su ga nad hrvatskim krajevima vršili peštanski i bečki vlastodršci, kao eksponenti peštanskog i bečkog kapitala. Taj je kapital, u svome naglom usponu upravo tada stao nemilosrdno eksploatirati hrvatske zemlje. Poreski sustav, političko uređenje, industrijska i prometna politika – sve je imalo poslužiti težnjama stranih novčara, da u što bržem tempu iskoriste hrvatsku privredu.” (Barac, 1951: 9)

Na osnovu takvih prilika nastala su brojna kritička zapažanja, pisana rukom hrvatskih književnika, koji su tadašnje probleme uočili bolje nego političari.

Upravo jedna od karakteristika realizma, društveno-analitička, od velikog je značaja za razumijevanje djela hrvatskih realista. Onda kad su postali svjesni stvarnosti, zapravo društveno-političkih odnosa, književni autori postaju društveni analitičari, odnosno kritičari.

4. PORIJEKLO, MOMENAT I SREDINA

Za vrijeme velikog razvoja prirodnih nauka pojavila se ideja da je i umjetnost moguće izučavati objektivnom analizom činjenica te uvrštavanjem tih činjenica u lanac uzroka i posljedica. Nastojeći ustanoviti uzročni niz koji upravlja razvojem umjetnosti, Hippolyte Taine je u opću teoriju umjetnosti uveo čuvenu determinističku trijadu. Nju čine: rasa, sredina i momenat. Potrebno ih je ispitati kako bi se razumjela priroda umjetnikove ličnosti i njegovog djela. Pod rasom se podrazumijevaju urođene i naslijeđene osobine koje čovjeku pripadaju rođenjem i koje stiče kao pripadnik određenog naroda i kulture. Pod sredinom, Tain je podrazumijevao društvene okolnosti koje određuju čovjekovo djelovanje, kao što su društvene prilike, moralna klima, politički život itd. Pod momentom, on je podrazumijevao drugačiji red uzoraka: tradiciju na koju bi se umjetnik mogao osloniti, odnosno stepen duhovnog razvoja kojeg zatiče u datom trenutku.

Insistirajući na ovome trijadnom zakonu uzročnosti, Taine je u osnovu književne historije postavio princip kauzaliteta. Njegovo zašto je postalo glavno pitanje pozitivističke književne historije, koja se preusmjerila na izučavanje uzroka, utjecaja i razloga.

Hrvatskoj čitalačkoj publici u to vrijeme bile su zanimljive pripovijesti i novele bez razvijenih fabula. Tek će poslije početi jačati nacionalnu svijest i odvajati se od njemačke literature. Tako su hrvatski autori na sebe preuzeli ulogu prosvjetitelja svog naroda, prilagođavajući svoj stil čitalačkoj publici. Malograđanska tematika te odnos sela i grada ključne su u djelima pisaca iz razdoblja realizma. Njih nameće tadašnji društveni život, u kojem je primjetno socijalno raslojavanje kao posljedica kapitalističkih odnosa. Stoga pisci prate društvene procese i u svoja djela unose građu koju im pruža tadašnji društveni život.

Svaki historijski trenutak donosi nove dileme i nova pitanja. Autor biva inspiran prostorom i vremenom u kojem živi i stvara, a to bi značilo da veoma često historija diktira temu umjetničkog djela. Nastojeći da analiziraju i na neki način kritiziraju hrvatski javni i društveni život, kroz sve ove romane, Ante Kovačić, Josip Kozarac, Eugen Kumičić, Vjenceslav Novak i Ksaver Šandor Đalski govore o političkim, društvenim i ekonomskim prilikama svog vremena, prenoseći likove iz stvarnog svijeta u djelo.

5. UTJECAJ EVROPSKE KNJIŽEVNOSTI NA HRVATSKI REALIZAM

Kroz veliki broj prijevoda, hrvatski književnici šezdesetih i sedamdesetih godina upoznaju se sa Turgenjevom, jednim od vodećih predstavnika evropskog realizma. To će u velikoj mjeri utjecati na hrvatske autore da počnu pisati o savremenoj tematici, nastojeći da zabilježe društvene probleme svog vremena. Na taj način autori hrvatskog realizma uzimaju građu iz savremenog hrvatskog života i stvaraju što vjernije ljudske karaktere, koji se suočavaju sa raznim (ne)prilikama tadašnjeg vremena. Fabula biva potisnuta u drugi plan, a središnje mjesto zauzima karakter. Središte pripovjedačevog interesa zauzima lik propalog intelektualca, okruženog portretima iz različitih slojeva hrvatskog društva.

Pored Turgenjeva, na stranicama hrvatskih književnih časopisa nalazili su se i prevodi Dostojevskog, Tolstoja, Čehova, Saltykova. Treba napomenuti da su hrvatski pisci, po uzoru na Zolu, prihvatili tezu o intelektualnom pristupu fenomenu ljudskog života. Riječ je, naime, o tome kako sudbina pojedinca ovisi o sredini te o historijskoj, društvenoj i socijanoj odrednici. Autentičnim bilježenjem stvarnosti koja okružuje autora nastaju realistična književna ostvarenja.

Početak perioda realizma u hrvatskoj književnosti obilježen je 1881. godinom. To je godina Šenoine smrti, ali i objavljivanja Kumičićevog romana *Olga i Lina*. Iako je u Šeninom opusu primjetna usmjerenost ka realističnim tendencijama, on svoj realistički program nije do kraja razvio te, kako Nemeć navodi: “ (...) realistično-romantičarski izraz kakav nalazimo kod Šenoie ostaje prisutan u našoj književnosti sve do kraja stoljeća, a kod nekih pisaca i kasnije.” (Nemeć, 1994: 135)

U odnosu na evropski realizam, hrvatska književnost u razdoblju označenom kao realizam razvijala se netipično. Realizam se u hrvatskoj, kao i u drugim južnoslavenskim književnostima, počinje razvijati znatno kasnije nego u ostatku Evrope. Tačnije, on nastaje onda kada se u razvijenijim književnostima već dezintegrira.

Iako dijeli osnovne poetičke odlike sa evropskim realizmom, hrvatski realizam rezultat je specifične društveno-političke i kulturne situacije. Nemeć navodi i neke njegove posebnosti: “naglašena romantična i idealistička komponenta, nacionalna funkcionalnost književnosti, regionalizam, interferiranje s naturalizmom i modernističkim poetikama itd.” (Nemeć, 1994: 141)

Također, i Šicel insistira na posebnosti hrvatskog realizma u odnosu na evropski te ističe da “pripadnike toga naraštaja povezuje čvrsta težnja da se kritički osvrnu na svoje vrijeme, kao i pokušaj da se literarno odgovori na neke važne društvene probleme onoga vremena, zatim aktualan fenomen propadanja plemstva te socijalna problematika u odnosu selo-grad. Te su tri skupine osnovni tematski krugovi koji dominiraju hrvatskom književnošću od kraja sedamdesetih godina pa do završnih kada vrlo intenzivno počinje prodor modernističkih, secesionističkih i simbolističkih strujanja, što izravno utječe na prerane početke raspadanja realističke stilske formacije.” (Šicel, 2005: 21)

U periodu označenom kao realizam, na hrvatsku književnu scenu stupa negdje oko dvadesetak novih književnih imena, vezanih u političkom smislu za pravašku stranku Ante Starčevića, koja se opirala mađarizaciji Hrvatske i okrutnom režimu Khuena Hedervarija. Oni su tražili književnost koja će dokumentirano prikazivati hrvatski život i koja će otvoreno govoriti o pitanjima narodnog života.

Od književnih časopisa najznačajniji su “Vijenac” i “Hrvatska vila”, koja se pojavila 1882, a kada je riječ o književnim raspravama, najviše se govori o romanu. Dok je Šenoa, inače poznat kao autor koji je postavio temelje realizma u hrvatskoj književnosti, bio pisac Zagreba, u ovom periodu u književnost ulaze pisci iz različitih hrvatskih krajeva (iz Primorja, Zagorja, Slavonije, Istre), mahom siromašnog porijekla. Svi su, osim Đalskog, djeca seljaka ili siromašnih građana, te ih je njihovo socijalno porijeklo nužno vodilo stazama realizma. Pisци realisti u svojim djelima iznose probleme svih staleža, otkrivajući uzroke ekonomskih, društvenih i moralnih kriza.

6. ODNOS SELO-GRAD

“Odnos selo-grad uvijek se promatra kao konfliktan. Konflikt se rađa iz stalne pozicije grada kao onog koji dominira, koji predstavlja topos viših vrijednosti i upravnih funkcija. Selo je ulazilo u konfliktnu situaciju naspram grada ukoliko je ovaj nastojao provesti promjene koje su razbijale ustaljeni oblik življenja. Dakle, ukoliko je razbijao cjelinu kulturnog sklopa sela.” (Burzić, 1978: 99)²

Seoska tematika dominantna je u hrvatskom proznom stvaralaštvu, naorčito u razdoblju realizma. U okviru ovog tematskog toka dominiraju: kajkavski seoski mentalitet u prozi Ante Kovačića i Ksavera Šandora Đalskog, slavonski mentalitet izražen u opusu Josipa Kozarca te primorsko-istarski mentalitet u proznim ostvarenjima Vjenceslava Novaka i Eugena Kumičića. Prikazujući odnos sela i grada, autori romana hrvatskog realizma ističu karakteristike koje suprotstavljaju seljaka i građanina. Seljak je obično čovjek manje vrijedan u očima jednog građanina, koji nije prijateljski nastrojen prema njemu. Upravo zbog takvog odnosa opisane su brojne tragične sudbine seljaka, koji počinju osjećati averziju prema svemu što je gradsko. Seljak doživljava čovjeka iz grada kao svog izrabljivača i zbog toga se rađa mržnja, nepovjerenje pa i prezir. Nemoguće je shvatiti psihologiju čovjeka sa sela ako nije prikazan ambijent u kojem on živi i u kojem se kreće. Gradska sredina predstavljena je u punom sjaju svog bogatstva. Likove u gradu moguće je sresti u kazališnim ložama, noćnim barovima, kancelarijama, kino-dvoranama, koncertnim dvoranama, kafanama itd.

Tematski interesi hrvatske realistične proze usmjereni su ka socijano-ekonomskim, političko-ideološkim te psihološko-etičkim problemima. Upravo kroz ovakva književna ostvarenja autori pokazuju socijalno-ekonomske odnose, društvenu zaostalost i ekonomsku nerazvijenost.

Praćenje intelektualaca na razmeđu sela i grada podrazumijeva više fokalnih tačaka kroz koje se pokazuju mogući uzroci njegove neprilagođenosti i propasti. Za analizu lika iskorijenjenog intelektualca važna je njegova vezanost za mjesto, odnosno ukorijenjenost u seoski prostor te nemogućnost prilagođavanja gradskoj sredini.

² https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=176074 (Posljednja posjeta: 29. 11. 2020)

Hrvatski realisti će kao popriše zbivanja izabrati gradsku i seosku sredinu. Također, kao ključan faktor tragične sudbine glavnog lika, bitnu ulogu će imati običaji i osobine koje su određene mjestom, ali i njihov odnos s likovima koji se pojavljuju u takvim okruženjima.

U svom radu “Tipovi lika iseljenika u novijoj hrvatskoj književnosti”³ Cvjetko Milanja kao mogući tip iseljenika u hrvatskoj književnosti spominje lik intelektualca i umjetnika. Kako on navodi: “Oni su najslojevitiji i najzanimljiviji *likovi iseljenika* i u stanovitom smislu reprezentiraju i legitimiraju kulturnu čežnju Hrvatske, pa su zato u biti i najtragičniji ne samo po sudbini nego i po svijesti o vlastitoj tragičnosti i aporiji. Njih se ugrubo može tipologizirati ili kao one koji su prirodoznanstvene orijentacije, ili kao pravnike, ili pak kao umjetnike.” (str. 868)

Milanja na izvrstan način opisuje razloge njihova propadanja, naglasivši da su ostali na razmeđu sela i grada:

“Dio romana hrvatskoga realizma kao svoj glavni lik imao je intelektualca koji se školovao izvan Hrvatske, uglavnom u Beču i Pragu, pa ih se u tom segmentu može problematizirati kao *iseljeničke likove* – dakako ne iz ekonomskih razloga – to više što se nakon povratka u Hrvatsku nisu mogli adaptirati i uglavnom su, uz iznimke, završavali tragično upravo zbog toga što su ostali u *rascjepu* između ponuđenoga europskoga kulturnoga modela koji, izgleda, nisu bezostatno usvojili, i vlastitoga, domaćega, hrvatskoga, koji nisu bezostatno napustili.” (str. 867)

Kroz analizu likova primjetno je da dolaskom u grad ne uspijevaju prisvojiti takav prostor kao vlastito mjesto, ali i povratak na selo postaje nemoguć. Njihova izmještenost iz seoskog okruženja i nemogućnost uklapanja u grad vidljivi su u funkcionalnom nesnalaženju u prostoru, čime narušavaju stabilan odnos sa okolinom i ljudima.

³ TIPOVI LIKA ISELJENIKA U NOVIJOJ HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI (srce.hr) (Posljednja posjeta: 29. 11. 2020)

7. "LIKOVİ ROMANA I ROMANI LIKOVA"

Karakter pripada svijetu književnog djela i tek u određenom načinu shvaćanja tog svijeta leži mogućnost da on postane predmet analitičke obrade. (Milivoj Solar)

U romanima koji su predmet analize u ovom radu pomjeren je fokus sa fabule na ljudsku ličnost i njenu sudbinu. "Pripovijedanjem, opisima te izravnim iznošenjem misli i osjećaja, u književnom se djelu oblikuje lik kao nositelj određenih prepoznatljivih fizičkih i psihičkih osobina." (Solar, 2005: 57)

Glavni interes je, dakle, preusmjeren na likove (karaktere), cjelovite ličnosti. Iako ne treba zaboraviti da su likovi romana fikcionalne ličnosti, jedna od karakteristika realističnih romana upravo leži u tome da likovi takvih romana sličje ljudima iz stvarnog života. Postupak izgradnje lika jedan je od faktora koji određuje strukturu romana. Kako Lešić tvrdi: "Društveni roman balzakovskog tipa postavlja junaka u različite okolnosti povijesnog života i posmatra kako se on u njima ponaša." (Lešić, 2005: 456) Ovaj slučaj karakterističan je za romane koji su tema ovog rada, odnosno svi oni imaju oblik pripovijedanja u trećem licu. Tako svaki lik, koji u početku predstavlja intelektualca, pod utjecajem životnih okolnosti na kraju postaje puka suprotnost onome što je bio na početku. Stoga su svi intelektualci "dinamički" likovi, jer njihove postupke veoma često ne možemo predvidjeti.

Kod realista uočavamo napuštanje fabule i fabuliranja i stvaranje realne situacije koja je podređena oblikovanju i tumačenju karaktera. Autori to rade s ciljem da stvore što vjernije karaktere hrvatskih ljudi unutar tadašnjeg društva i vremena.

Realisti koriste tzv. metaforički opis, pri čemu pisac, opisujući ambijent u kojem karakter živi, u isto vrijeme govori o samom karakteru. Tako su likovi odmah na početku opisani kao pridošlice sa sela, intelektualno nadareni ljudi.

U osnovi fabule autori stavljaju neodlučna čovjeka (nedovoljno odlučna intelektualca), koji se ne uspijeva izboriti sa svim preprekama koje mu život nameće te završava tragično. Svaki se od ovih likova intelektualaca nađe u situaciji specifičnoj za čovjeka koji mijenja sredinu stanovanja (selo-grad). Osim glavnih likova (karaktera), tu su i sporedni likovi koji služe oblikovanju osnovnih karakternih osobina glavnog lika. Autori su nastojali da analiziraju čovjeka u društvu. Tako Solar tvrdi da "ličnost ne postoji izvan svog odnosa prema drugim ljudima, kao što ljudi ne postoje izvan svijeta. Karakter je tako u biti samo izraz odnosa među ljudima, a fiktivni svijet romana nije ništa drugo do prikaz odnosa kako međusobno tako i

prema prirodi. Shvaćanje tih odnosa uvjetuje shvaćanje karaktera, a način karakterizacije ne može biti ništa drugo do način kako se konstituira fiktivan svijet romana.” (Solar, 1989: 103)

Likovi su nosioci radnje nekog djela, preko kojih se radnja u djelu gradi i povezuje. Oni su individualizirani uz pomoć karakteristika, koje određuju njihov vanjski izgled i njihovu narav, tj. karakter. Te karakteristike, odnosno pojedinosti likova možemo uočiti neposredno, odnosno kroz piščev odnos same ličnosti ili, pak, posredno, gdje karakteristike proizlaze iz postupaka nekog lika. Autori ciljano razvijaju detaljne opise ambijenta u ulozi socijalne i psihološke karakterizacije lika.

“Na sceni teksta lik predstavlja, označuje i određuje isprekidan označitelj, skup raspršenih oznaka koje možemo nazvati etiketom.” (Hamon, 1999: 454) Karakteristike takve etikete određene su u najvećoj mjeri estetskim izborom autora. Moguće je predvidjeti da će realističan pisac nastojati unijeti specifičnosti i različitosti prilikom kreiranja etiketa raznih likova. Tako autori izbjegavaju imena koja nalikuju jedna na druge. “Ako je riječ o više članova jedne obitelji, pažljivo će razlučiti imena (prezime je korijen koji će razlučiti semantičku trajnost, ime ili nadimak unose promjene i varijacije).” (Hamon, 1999: 455)

Pomoću karakterizacije pisac daje svoj emocionalni odnos prema liku (simpatije ili antipatije). “Lik koji dobije najoštriju emocionalnu obojenost, za koji je najjače vezan ineteres pisca i čitalaca, naziva se junakom, odnosno junakinjom.” (Živković, 1971: 167)

Likove je moguće podijeliti na oble i plošne. Dok prve karakterizira psihološka težina, drugi su najčešće dosta predvidivi. “Ako se neki likovi nameću kao ‘osobe’, drugi se daju čitati kao sredstva radnje, građa za pustolovine, ‘ljudi priče’.” (Hamon, 1999: 554) U romanima koji su tema ovog rada, obično je glavni lik nepredvidiv, često nije moguće predvidjeti šta će se dogoditi s njim, jer proživljava toliko različitih i neočekivanih situacija. Uz njega najčešće dolazi ženski lik, koji pokreće radnju i ima najviše funkcija u daljem razvoju događaja.

Treba podsjetiti da je lik “sinteza statičkih cjelina i dinamičkih cjelina.” (Hamon, 1999: 530) To bi značilo da se svaki akter gradi kroz određene kvalifikacije koje posjeduje i bar jednu funkciju koju izvršava.

Realizam pokazuje interesovanje prema stvarnosti i savremenom društvenom, kulturnom i političkom životu. Stoga, realistična djela obiluju ljudima iz svakodnevnog života i iz svih društvenih slojeva. Likovi u realističnim djelima kreću se u svakodnevnim životnim prostorima i okruženjima: od starih soba, tržnice, kafane, gostionice pa sve do salona i

pozorišnih dvorana. Na ovakvom primjerima moguće je uočiti koji likovi pripadaju kojoj sredini. Tako je seljaka moguće sresti u staroj, trošnoj kući, negdje na selu, a gradski lik obično obitava u nekoj od najskupljih kafana, pozorišnih dvorana itd.

Pisci realisti kritički posmatraju svijet, na osnovu čega je moguće govoriti o kritičkom realizmu. Kritički odnos vidljiv je u podjeli društvenih slojeva (preko najnižih slojeva do onih ljudi koji se nalaze na najvišoj ljestvici društvenog poretka). Osim toga, realizam pokazuje interes za moralnu, socijalnu, kulturnu i političku problematiku.

Realizam se opredjeljuje za prikazivanje stvarnoga života u svim njegovim pojavnim oblicima. Socijalni problemi postaju glavnom temom prikazivanja stvarnosti, a životne pojave prikazuju se istinito, bez uljepšavanja.

8. ŠTA ODLIKUJE JEDNOG INTELEKTUALCA?

Prije nego što pređem na analizu likova intelektualaca u romanima hrvatskog realizma, potrebno je definirati sam pojam intelektualca. Prema *Hrvatskoj enciklopediji*⁴, intelektualac (kasnolatinski *intellectualis*, od latinskog *intellectus*: poimanje, razum, um) predstavlja osobu koja se bavi umnim radom, odnosno osobu koja se ističe po svojoj naobrazbi i znanju. Prema sociologiji, intelektualci su osobe koje stvaraju ideje i u njima žive, dok u širem smislu, to su sve one osobe koje na bilo koji način doprinose stvaranju u okvirima svjetonazora i spoznaje. Intelektualcima se smatraju oni koji su na područjima umjetnosti i znanosti na različite načine pokušali doprinosti novim vrijednostima, ali i isticati stare vrijednosti. U doba znanstvene revolucije u 17. stoljeću intelektualci su se usko povezivali sa znanošću i njenom ideologijom. Prema Mannheimovim sociološkim analizama, intelektualci su klasno neovisni pojedinci iz čijeg društvenog položaja proizlazi njihovo kritičko promišljanje i moć koja ih čini pokretačima društvenih promjena. S druge strane, A. Gramsci zastupao je tezu da su svi ljudi na svijetu intelektualci, ali da svi ne koriste svoj intelekt u svrhu obavljanja svoje intelektualne funkcije u društvu. On je intelektualce definirao kao funkcionere superstruktura. Značaj intelektualca, dakle, proizlazi iz njegove intelektualne funkcije u društvu. Intelektualcu se najčešće pripisuje uloga kulturne i društvene integracije, bez obzira na to jesu li tu funkciju obavljali suprostavljanjem ili usaglašavanjem. Prema savremenim sociološkim analizama njihova uloga se posmatra sa stajališta povijesno određenog stanja. Vodeći se time, umjesto klasičnih univerzalnih intelektualaca koji se zalažu za apsolutne i bezvremene vrijednosti kao što su: razum, istina, pravda, oni dobijaju posve novu dimenziju i njihov angažman se bazira na raznolike ciljeve koji su svojstveni modernim pluralističkim društvima: socijalna pravda, ljudska prava, prava žena, etička upotreba znanosti, ekološka odgovornost i dr. Zbog svega toga, u današnje vrijeme vlada mišljenje da su uloge, statusi i zalaganja intelektualaca obilježeni stalnim i dubinskim promjenama, a te su promjene nužno povezane sa tehnološkim razvojem, političkim i institucionalnim odnosima moći kao i krizom tradicionalno ideoloških pripadnosti. Izraz inteligencija nastao je u Rusiji potkraj 1860-ih godina, a označavao je izobraženi društveni sloj koji je bio usredotočen na ideje. Uspostavljena je razlika između intelektualaca i inteligencije: intelektualci su proizvođači ideja, a pripadnici inteligencije ideolozi su koji ideje i ideale koriste za konkretne praktične i političke svrhe.

⁴ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=27595> (Posljednja posjeta: 29. 11. 2020)

Općeprihvaćena definicija intelektualca kaže da je to osoba koja se po svome obrazovanju i intelektu razlikuje od drugih ljudi, međutim nije nužno da svoj intelekt koristi za obavljanje određenog posla niti da su njegove intelektualne sposobnosti poznate širim javnim masama. Međutim, ukoliko bi se dublje analizirao termin intelektualac, onda bi se definitivno moglo reći da je to osoba koja je ipak prepoznata u društvu kao jedinka koja je naročito sposobna. To je prije svega osoba koja je svojim umijećima i znanjem zavrijedila autoritet kod mnogih ljudi. Govoreći o intelektualcu, neizbježno je spomenuti i sam pojam intelektualizam. Intelektualizam je specifična vrsta učenja koja na prvo mjesto stavlja intelekt i racionalizam. Predstavnici ovog pravca uopće ne uzimaju u obzir elemente koji se smatraju iracionalnim jer je bit njihova pravca baziran isključivo na racionalizmu. Osobe koje su sljedbenici ovog pravca uvijek i u svemu će tražiti logično i razumno objašnjenje, a sve ono za što nemaju argumenta i dokaza jednostavno će odbaciti. Pod pojmom intelekt podrazumijeva se nekoliko aspekata ljudskog ponašanja. Prije svega, to je mogućnost da pojedinac uči i zaključuje iz spostvenog iskustva te da kasnije u životu ta iskustva koristi kako bi prevladao određene probleme. Inteligentnim bićem smatra se i ona osoba, koja je zahvaljujući kompetencijama i naučenom, sposobna da lako prihvati i nadvlada različite situacije. Postoje brojne teorije inteligencije, a izučavanjem ove pojave bave se kognitivna psihologija, psihometrija i određene biološke nauke.

Vrlo često postavlja se pitanje koje su to odlike intelektualca? Međutim, vrlo teško je pronaći adekvatan odgovor na ovo pitanje. U suštini, moguće je reći da je intelektualac visokoobrazovana osoba, što svakako nije u potpunosti tačno, međutim, istina je da, obrazovanje ima veliki utjecaj na čovjekove sposobnosti. Da bi se čovjek smatrao intelektualcem, primarno je važno da bude sposoban i autoritativan te da pokaže odvažnost da se uhvati u koštac sa različitim izazovima. Dakle, nužno je da pokaže sposobnost da se izdvoji iz mase pomoću svojih intelektualnih vještina.

9. PRIJAN LOVRO KAO PROTOTIP ZA NASTAJANJE LIKOVA INTELEKTUALACA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Već u protorealizmu, Šenoa stvara lik intelektualca, koji će poslužiti kao model onima koji dolaze nakon njega. Šenoini zahtjevi da se književnost približi narodu postavili su temelje realizma u hrvatskoj književnosti.

August Šenoa rođen je 1838. godine. Prvi razred gimnazije završio je u Pečuhu, a potom odlazi u Zagreb, gdje završava školu 1857. godine. Kako nije bio primljen na Orijentalnu akademiju u Beču, odlazi u Prag, gdje biva okružen ljudima iz političkog, umjetničkog i književnog svijeta. Na početku je pisao članke kulturnog i političkog sadržaja. Šenoa je osnivač hrvatskog historijskog romana. Riječ je o romanu *Zlatarovo zlato*, objavljenom u "Vijencu" 1872. godine. Središnje mjesto u njegovom opusu zauzimaju povijesni romani: *Zlatarovo zlato* (1871), *Čuvaj se senjske ruke* (1875), *Seljačka buna* (1877), *Diogenes* (1878). Po ugledu na Šenou stvara se mlađi književni naraštaj koji dolazi nakon njega, a u njemu vide učitelja i književni uzor.

O značaju ovog autora govori podatak da je po njemu čitavo jedno razdoblje novije hrvatske književnosti dobilo ime – *Šenoino doba*. Doba u kojem je djelovao i stvarao tokom 19. stoljeća naziva se još i protorealizam, razdoblje između ilirizma i zrelog realizma. Prema riječima Miroslava Šicela: "Šenoa je bio taj bogomdani stvaralac koji je svojim pripovijetkama i romanima ostvario prvi jezično-književni kanon, osiguravši tako osnovnu pretpostavku uspješnosti daljnjem književnom stvaralaštvu." (Šicel, 2005: 231)

U programatskom članku "Naša književnost" prikazuje osnovne smjernice kakva bi književnost trebala biti i na taj način daje uvod u ono što će u svojim djelima kasnije razvijati. On smatra da književnost treba imati poučnu, ali i zabavnu stranu te da jezik treba biti narodni, svima razumljiv, kako bi književno djelo pronašlo put do svakoga i na taj način steklo popularnost.

Šenoa kritizira teme o kojima se prije njega pisalo, pokušavajući na taj način da skrene fokus na hrvatskog čovjeka, kojeg okružuju aktuelni problem tadašnje Hrvatske. Tako Šenoa stvara socijalno-psihološki determinirane likove, oslikavajući na taj način publiku kojoj piše.

Pripovijetka *Prijan Lovro* objavljena je u "Vijencu" 1873. godine, a u njoj Šenoa slika nesretnog, ali izuzetno nadarenog prijatelja.

U ovoj pripovijeci Šenoa kreira upravo onakav svijet o kakvom govori u članku “Naša književnost”. Likovi koje on stvara su ljudi iz naroda, čija je sudbina određena društvenim okolnostima.

Pripovijetka *Prijan Lovro*⁵ kao da je nastavak članka “Naša književnost”. Već u uvodom dijelu pripovijetke, pripovjedač razgovara sa “lijepom, mladom, crnookom” udovicom koja je zapravo slika zamišljene čitateljice. Čitateljica je ustvari predstavica čitalačke publike, koja iznosi sve ono što bi Šenoa mogao zamisliti kao njihovo mišljenje o savremenoj literaturi. Dotična gospođica se žali da ona ne čita hrvatsku književnost jer je takva književnost napisana prema paradigama koje ne mogu udovoljiti hrvatskoj čitalačkoj publici. Nakon ovog komentara, konačno slijedi priča o intelektualcu seoskog porijekla, koji dolazi u sukobe sa društvenim okvirima i malograđanskom sredinom, kao dokaz da postoji tema iz hrvatskog naroda vrijedna pisanja i čitanja.

Lovro je dijete koje potječe iz siromašne seoske obitelji, čija je želja da on postane svećenik, ali njegova znatiželja odvodi ga na studij jezikoslovlja u Prag, jer je odlučio radije biti “dobar svjetovnjak, nego loš svećenik”.

“Lovro se odbi od drugova. Bivao sve blijedi. Stao moliti pritiskujući čelo na molitvenik. Al dim njegove žrtve ne vinu se uz nebo, dim se gubio po tlih. Zakopao se u Augustina, Hrizostoma i druge svete oce, zadubio u psalme. Badava, badava! Duh mu se svraćao na Berangera, Goethea, Byrona i Mickiewicza. Tu je nalazio sebe. Duša mu bijaše kao Byronov Mazeppa, privezan krutom sudbinom na bijesna hata – na vrijeme. Vrijeme, mladost leti, duša ranjena, krvava. Lovro stao čitati, učiti u noć. Ali nije učio svetih otaca. Učio povijest, jezike, matematiku. Ne bijaše Lovro pjesnik, to jest ne imaše tvorne pjesničke sile. Al mu duh bijaše ognjevit zmaj. Primiv toliko pjesničkih velikana, toliku silu raznolikih misli i osjećaja u sebe, buktilo mu srce kao vatrena gora. Bivao sve blijedi, dve suhlji, a oči sve plamnije. Nađoše u njega Kanta, nađoše Rousseauove Confessionis.” (str. 8)

On je neprilagođeni pojedinac, kojeg sputavaju realni okviri društvene hijerarhije, ali svoju propast (tragediju) pronalazi ipak zahvaljujući vlastitim obilježjima. Najveći problem leži u

⁵ http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/senoa_prijanlovro.pdf (Posljednja posjeta: 29. 11. 2020)

promjeni sredine, onda kad nadareni, inteligentni mladić odlazi sa sela u grad, gdje nailazi na niz poteškoća:

“Za ono doba dočekala bi se slave školske samo gospodska djeca (...) Seljačko bokče, ne znajući ni zapeti njemački, moralo se stisnuti u kut ma i kako pametno bilo. I Lovro bijaše takovo bokče, al se on nije dao. Mali taj bokčić obori oštrim umom, zrelim i smjelim sudom utoliko predsude svoga doba da mu se učitelji čuđahu, gospodska djeca klanjahu.” (str. 7)

Ovo je tek početak onoga što će se poslije dogoditi. Društvo i sredina, koji ga zatiču potpuno nespremnog, sprečavaju ovog ambicioznog intelektualca da uspije. Iako je imao dobrih prilika, bio je učitelj predsjednikovom sinu, koji ga je bogato nagrađivao za njegov rad i trud, Lovro je uvijek htio više. O tome kako Lovro žudi za znanjem i radom, kako bi osigurao sebi što bolju budućnost, najbolje govori ovaj citat:

“Duša gori za radom, hoću da tvorim, da svoju budućnost udesim prema svojoj želji i volji.” (str. 18)

Kroz razvoj ove pripovijetke moguće je uočiti nekoliko kriza identiteta. Pored Lovre, kroz pripovijetku se povlače i drugi likovi, koji imaju bitnu ulogu u određivanju njegove sudbine. Šenoa, također, gradi lik fatalne žene, prije svega to je Malvina, Lovrina prva ljubav koja se udaje za bogataša. Prva kriza identiteta prikazana je u situaciji kada se zaljubi u Malvinu. Radi se o društvenim okolnostima koje čine prepreku da dvoje mladih ljudi budu zajedno, jer ona je, naime, bogata. Malvina je žena iz višeg staleža, stoga se udaje za istog takvog čovjeka. Upravo ovdje moguće je vidjeti opreku siromašni-bogati, koju Šenoa često ističe.

“Vlastelinska kći i ubogi seljanin! Naravski! Pa čemu i dalje misliti.” (str. 18)

Druga kriza identiteta počinje u trenutku kad saznaje da nije primljen na Orijentalnu akademiju, nakon čega mu biva odbijen i zahtjev za studije u Beču. Ovo su samo neke od niza nesretnih okolnosti koje prate ovog mladića. Opet je riječ o društvenim okolnostima, tako Lovro počinje sumnjati da će društvo ikada nagraditi inteligentne mladiće, a sve više počinje vjerovati da nepotizam ima jaku ulogu u društvu.

Zatim slijedi Lovrin pokušaj da oženi Minku, a taj potez neće donijeti ništa dobro. Lovro se razočara u žene, doživljava još jedan brodolom, iskušavajući lažnu žensku ljubav. Sljedeća

kriza identiteta događa se kada upoznaje Anđeliju, djevojku koju nije mogao oženiti zbog etiketa kojima ga je društvo već ranije označilo.

“Doglasili tajnim pismom momu stricu da si propao čovjek, a mene da uzimlješ da se riješiš propasti. Stric me ne da.” (str. 32)

Uočljivo je da se kroz čitavu pripovijetku pokušava prikazati licemjerno hrvatsko društvo u odnosu na lik intelektualca. Protiv društva koje gleda interes, čovjek nema nikakve šanse, baš poput Lovre, seoskog djeteta, koji dolazi u grad na školovanje, ali nikako ne dobija mogućnost da uspije. Pripovijetka završava nesretno, tragično, baš onako kako je Šenoa to zamislio, jer je ovakav završetak bliži stvarnosti. Počinivši samoubistvo, Lovro postaje žrtva društvenog sistema. Na ovaj način, Šenoa je stvorio lik koji je do kraja individualiziran, ali opet predstavlja sve one likove iz društva koji pripadaju nižoj ljestvici, a teže nekoj vrsti znanja, razvitka, bolje budućnosti i slobode. Upravo tu leži socijalni momenat na kojem je Šenoa insistirao.

Iz narednog citata moguće je uočiti psihološku karakterizaciju, gdje je Lovro prikazan kao vrlo neusklađen lik. Koliko god se na početku trudio da izgleda poput ostale gradske gospode, ljudi su u njemu vidjeli neusklađenog mladića.

“Opazio sam na tom čovjeku nekakov nesklad. Posavski šešir bijaše mu nov, siva surka sa srebrenima dugmetima fina, ovratnjak svilen, košulja tanka; vidjelo se da se taj čovjek ukusno odijevati mari, al sva ta finoća bijaše nespretna. Kao da sam vidio školnika il kapelana pred sobom. A i kretanje bilo mu neobično. Sjedio je ponosito osovljene glave, stisnutih usnica, sve ispod oka motreći čovjeka, nasmjehnuv se kadšto porugljivo, kimnuv kadšto glavom. Jednom rukom držaše rukavicu, a drugom popravljao si neprestance ovratnjak. U svem je htio biti fin, elegantan, dostojanstven, ali po svem si vidio da je taj čovjek doduše mnogo općio s finim svijetom, ali da je kraj svega toga ostao ponešto neuglađen.” (str. 6)

Ovaj komentar u karakterizaciji lika služi kao priprema njegove kasnije neuskađenosti sa zbivanjima u kojima će nastati procjep između njegovih želja, nastojanja i onoga što će stvarno moći realizirati. Odlazak u grad na školovanje, nije se pokazao kao dobra ideja, a ni povratak na selo nije rješenje za bijeg od problema. Otudivanje ovog mladića od rodnog kraja i njegovih roditelja donijelo je više tragičnih posljedica. Lovro postaje iskorijenjenim intelektualcem, između dvije sredine kojima ne pripada, na razmeđu sela i grada.

10. INTELEKTUALCI U DJELIMA HRVATSKIH REALISTA

U književnom razdoblju označenom kao realizam hrvatski autori u svojim djelima uvode lik intelektualca. Prilikom analize tih likova moguće je doći do njihovih zajedničkih karakteristika: obično je to nadprosječna inteligencija, želja za usavršavanjem znanja, neprilagođenost i nepoznavanje velikog mjesta (grada), jer intelektualac obično dolazi iz seoske sredine. Iako su ovo neke od značajnijih karakteristika, postoje i one komponente koje se razlikuju od lika do lika. U radu će se pratiti svaki intelektualac pojedinačno, kako bi se saznalo njegovo porijeklo, prelazak sa sela u grad te naposljetku razlozi zbog kojih on jeste ili nije uspio. Uočiti će se zajednički uzroci njihova propadanja i tragične sudbine, ali ću istaći i pojedinačne uzroke, specifične za određenog lika. Kroz rad će se uočiti koji su likovi uspjeli ostvariti svoje prvobitne ciljeve i ambicije, a koji ne.

U romanima koje ću analizirati likovi intelektualci postaju uvjetovani prvo sredinom iz koje potječu a zatim sredinom koja ih okružuje. Svaka analiza romana mora razlikovati između onog što lik jest i što čini, između biti i činiti, kvalifikacije i funkcije. (Hamon, 1999: 446) U realističnoj prozi, lik nastoji proniknuti u društvene odnose i doživjeti društveni uspon. U nastojanju da što autentičnije i istinitije prikažu likove, realistički autori u djelo unose autentičan govor (neknjiževno narječje, provincijalizme, žargonizme).

U hrvatskoj književnosti iz razdoblja realizma javlja se veliki broj likova koji se pod utjecajem gradske sredine mijenjaju. Te promjene su najčešće moralne i psihološke prirode. Takvi likovi grad doživljavaju kao sredinu u kojoj nema mjesta za njih, a upravo zbog te neprihvaćenosti likovi doživljavaju razne deformacije. Izvještačenom gradskom načinu života suprotstaviti će se sklad seoske sredine. Kontrast između ove dvije sredine naročito je u djelima iz razdoblja realizma. U središtu ovih djela nalazi se intelektualac koji se nastoji prilagoditi datim okolnostima. U takvim naglo promijenjenim uvjetima čovjek se mijenja, doživljava preobražaj.

11. IVICA KIČMANOVIĆ U ROMANU *U REGISTRaturi*

Po uzoru na Šenoinog Lovru nastat će i drugi likovi “iskorijenjenih intelektualaca”. Takav jedan jeste sigurno Ivica Kičmanović. Romanom *U registraturi*⁶ Ante Kovačić uvodi u realizam socijalnu kritiku. Za razliku od svega onoga što je sa sobom nosila romantičarska tradicija, on prikazuje klasne odnose, kritizirajući na taj način politički i društveni život. Odnosi između sela i grada, odnosno seoske i gradske sredine i teškoće pri uklapanju jedne klase u drugu glavne su teme Kovačićeva opusa. Kao i drugi pisci hrvatskog realizma (Kumičić, Kozarac, Novak) i Ante Kovačić u ovom djelu prikazuje teške ekonomske i društveno-političke uslove u kojima se nalazila Hrvatska. U okviru Austro-Ugarske, pod mađarskom vlašću, Hrvatska je stenjala u bijedi, siromaštvu i nepravdi, što su najviše osjećali seljaci i radnici. Gotovo sve realiste u tom periodu zanimao je odnos sela i grada. Svi su oni u tom sukobu vidjeli poraz i propast sela. O svim navedenim problemima djelo govori kroz likove, bilo da se radi o individualnoj sudbini svakog lika ili njihovom međusubnom odnosu. Tako je kroz fabulu romana moguće saznati kako se odvija život na selu, kako u gradu, koje su to razlike. Brojne epizode su praćene porodičnim svađama, lošim odnosima sa komšijama, preljubama, nezamislivim zločinima. Pri dolasku na selo ljudi porijeklom iz gradske sredine remete onaj mir na koji su seljani navikli. Ali, kada seljaci odu u grad, oni ne posjeduju nikakvu mogućnost da se prilagode i uklope. Zato i propadaju. Takav jedan jeste i Ivica Kičmanović, protagonist ovog romana. Grad će biti prikazan kao nemoralno mjesto, a takvi će biti i ljudi koji žive u njemu. Selo je primitivnija sredina, po nekim prilikama i zaostala, ali sigurnije mjesto za život. Događaji u romanu nisu hronološki poredani, a pojedini kritičari smatraju takvu kompoziciju slikom psihološkog stanja glavnog junaka. Roman počinje epizodom iz registrature gdje je Ivica Kičmanović već stari registrator. Nakon toga slijedi pripovijedanje o djetinjstvu glavnoga lika, njegovom odrastanju, životnom putu i tragičnoj sudbini. Za bolje shvatanje njegove sudbine uzroke je potrebno tražiti u njegovom porijeklu, utjecaju roditelja na njegov životni put te u odnosima sa susjedima.

Djetinjstvo Ivica Kičmanovića je, kao i bezbroj drugih djetinjstava na selu toga vremena, praćeno bijedom, susjedskim svađama i raznim dešavanjima:

⁶ http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/kovacica_uregistraturi.pdf (Posljednja posjeta: 29. 11. 2020)

“Otac je došao kasno u noć sa svadbe i sve nas probudio. Doturao mesa i kolača, a mi se lijepo i veselo gostismo. Meni valjda bijahu najslađi izvrsni svadbeni zalogaji, ali ipak vazda mišljah na našega okrutnoga susjeda, tog maloga kanonika... Treći-četvrti dan oboljeh. Stislo me u grlu, žarilo u prsima, plamtjelo u glavi, a sijevalo u očima te neprestano nekakve crvene, modre i zelene iskrice titrahu preda mnom.” (str. 9)

Kako roditelji nisu htjeli da šalju svoju djecu u grad, obrazovanje u gradskim sredinama bilo je potpuno strano a donekle i odbojno ljudima sa sela. Međutim, Ivica će upravo postati taj lik koji će srušiti sve predrasude u trenutku kada pristane otići u grad na školovanje. Iako je na početku njegov otac bio protiv toga da se Ivica školuje, učitelj ga je uvjerio u suprotno, rekavši mu da je Ivica izuzetno nadaren te da čak zna više i od njega samog.

Tada je dobio podršku roditelja ali i svojih susjeda: “Budi nama na čast i ponos i cijeloj našoj župi, Ivice!” U ranom djetinjstvu pokazao je izuzetnu nadarenost i ljubav prema školi i učenju: “I ovim radosnim i slavnim danom moga djetinjstva počelo je moje školovanje!” (str. 47)

Kako nije iznevjerio očekivanja svojih roditelja, susjeda i učitelja, otac ga odluči poslati u grad na dalje školovanje. Na ovaj potez se odlučio zbog svog rođaka Jurića, koji bi došavši na selo pokupio divljenje svih mještana, a ustvari je bio obični sobar kod bogatog Mecene.

Tako jednom prilikom Ivičin otac reče: “On je uman dječak, od njega će barem nešto biti. Neće se tu za ove puste mrljače natezati s našim goropadnim susjedom Kanonikom i njegovim sinovima. Bit će on svoj gospodin kako je i naš rođak Jurić!” (str. 20)

Tad dolazi u dom dobrotvora Mecene, kod kojeg je i Jurić stanovao, i od tog trenutka započinju sve nesretne okolnosti koje će Ivicu pratiti do kraja.

Jurić nije bio nikakav gospodin, već običan sluga. Poznato je da je na selu najbitnije šta će neko drugi reći i kakav ugled čovjek ima u očima svog susjeda. Ivičin otac je samo želio da Ivica stekne isti onaj ugled i oduševljenje kod svojih susjeda kao i samoprovani kumordinar Žorž. Pri samom dolasku Ivica se jednostavno ne uklapa u gradsku sredinu, nema mogućnosti da se snađe i dokaže.

Prvi susret sa gradom izazvao je veliko oduševljenje i divljenje kod Ivice. Divio se visokim krovovima i širokim ulicama, kojima su prolazili ljudi. Ivica bi mislio da je vašar, pa mu je učitelj objasnio: “Ovdje ti je, sinko, svakoga dneva takav vašar od jutra do mraka. A u svakoj

toj kući obitava više ljudi nego u devet naših sela.” Pozdravljao bi Ivica nepoznate ljude, no, niko mu nije uzvraćao, već bi svi pomisli: “Gle, gle! Mužeka dovukoše prvi put u grad!” (str. 41)

Ni u školi nije bilo ništa bolje, profesori nisu spoznali njegov intelekt, ponašali su se drugačije prema njema nego prema gradskim đacima.

“Stadoh polaziti škole, ali nisam bio svjestan jesam li dobar đak ili ne. Učitelji bijahu prema meni hladni i nekako surovi, dok su gradske moje drugove tetošili i gladili.” (str. 53)

Ivica odjednom dolazi u kontakt sa ljudima čije osobine prezire. U Meceninoj kući biva okružen sredinom na koju nije navikao, a čije su glavne karakteristike: licemjerje, moralna pokvarenost i lažna inteligencija.

“Tako me se doimahu razgovori raskalašenih slugu i sluškinja koji mi ulijevahu u dušu prve i svijetle, nerazumljive i nekuda suviše jasne pojmove o novom svijetu kamo me sa sela dovukoše, o tom mojemu dobrotvoru za kojega mi se valjalo još kod kuće jutrom i večerom moliti Bogu (...) o društvu te pokvarene družine gdje ću, kako vidim, provoditi mladenačke dane svoga siromašnog školovanja...” (str. 51)

U trenutku kada bi Ivica pokazao svoju nadarenost i inteligenciju, Mecena bi ga odmah prekorio riječima: “To li je zahvalnost za moja dobročinstva?!”, podsjećajući ga na uslugu koju mu je pružio. (str. 32)

Iako je postao svjestan situacije u kojoj se zadesio, Ivica se pretvarao da ne razumije šta se dešava oko njega. Tako je imao dva lica: jedno za sebe, jedno za druge ljude. Ponekad bi samo iskoristio priliku da ismijava Mecenu, ali na način koji drugi nisu mogli shvatiti.

“Svom dobrotvoru nijesam nikada protuslovio, pa izrekao on babilonski nesmisao... Ja si mislih svoje... Od drugoga si ne dadoh mnogo zvrndati, i tako je moj rođak Žorž često iznenada oćutio u svojem ramenu oštre moje zube, da je zatulio od boli kao stari ranjeni pas, pa bi onda dugo i dugo pazio na svoj jezik.” (str. 31)

Njegova sudbina bit će određena riječima Malog kanonika, što ih je još ranije uputio Ivičinom ocu: “Moj Jožica, kakva li je pak to struna pukla u tvojoj glavi? Zar nijesi ti gospodar svom deranu? Gospoda neka svoju čorbu vare, a mi ćemo svoju kašu! Jok, dragane, ne bih se ja dao u te gospodske petljanije! Tko će sa psima u svatove, valja mu znati preko plotova skakati! Oni će ti dijete pokvariti, udvospolititi. Ne bude ni muško ni žensko; ni gospodin ni seljak.

Držimo se mi pluga i motike.” Ovakvo mišljenje vjerovatno da je dijelio i sam autor budući da su: “Roman *U registraturi* navodili mnogi kao izraz piščeve simpatije za puk, gotovo neke slijepe, bezumne i bezuvjetne ljubavi za selo i seljaka i ujedno kao protest protiv grada i gradske polu(inteligencije).” (Jelčić, 1971: 33)

Jedna od dominantnih tema realizma jeste svakako socijalna problematika. Tako je zajedničko i Lovri i Ivici Kičmanoviću njihovo seosko porijeklo. Napustivši svoj rodni kraj, obojica su ostala negdje na pola puta, negdje između sela iz kojeg su otišli i grada koji ih nikad nije prihvatio. Iako je imao priliku, Ivica nije uspio da se prilagodi gradu, a u isto vrijeme već se otuđio od svog prijašnjeg života na selu. U sredini gdje je trebao da usavrši znanje i sposobnosti, on postaje žrtva svoje sudbine. Simbolika njegova prezimena (jedan kičmanović među mnogim beskičmenjakovićima) mogla bi se shvatiti samo ironično. Već pri prvoj nelagodnosti na koju je naišao, on se nije uspio uduprijeti i suprotstaviti, bio je sasvim pasivan. I tako Ante Kovačić vodi Ivicu Kičmanovića, junaka romana *U registraturi*, od djetinjstva do zrele dobi. To je put seoskog djeteta, koje treba da se školuje i na taj način riješi bijede sela. Međutim, krajnji ishod takvog načina života postat će tragičan, a grad i sve ono što dolazi uz njega će se pokazati kao neprijatelj seoskom djetetu.

Tako je Kovačić svoje likove čvrsto ugradio u socijalni okvir, pokazavši kako se gradski ljudi odnose prema seljacima. Prikazao je epizode u kojima se malograđanština zabavlja na račun seljaka koji su došli u grad da budu sluge ili, pak, da završe škole.

Kada je postao svjestan sredine u kojoj se onako nespreman zadesio, spoznavši da je okružen svim tim raskalašenim slugama i dobrotvorom plitka uma, Ivicu već počinje brinuti kako će se snaći u takvom okruženju. I Lovro i Ivica prikazani su kao intelektualci u stalnoj interakciji s društvom, oni su ljudi koji pripadaju narodu.

Sve što bi se moglo dovesti u vezu sa gradom i gradskom sredinom prikazano je izopačeno kroz lik “lustrišimuša” Mecene, kumordinara Žorža i pjesnika Rudimira Bombardirovića Šajkovskog (zapravo Imbrice Špičeka iz Volovščine).

U narednom dijelu uočljiv je ironični i sarkastični stav autorov prema gradskoj sredini i njenim likovima. U riječima dični, slavnoga, velezaslužan, čuven, dobrotvor osjeća se podrugljiv prizvuk.

“Dični desetogodišnji predsjednik slavnoga Društva poniznosti i ustrpljivosti, velezaslužan muž, daleko čuven Mecena i dobrotvor nije mogao ni ove godine nabubati sastavljenog mu govora.” (str. 33)

Kovačić kreira lik fatalne žene, koja pospješuje tragičnu sudbinu kako glavnog tako i sporednih likova. Laura je nezaustavljiva žena, koja ruši sve one koji joj se nađu kao prepreka na putu do njenog cilja. U istom domu živjela je i lijepa Laura, Mecenina štíćenica, odnosno ljubavnica. Laura će biti pokretač tragične Ivičine sudbine. Kako Laura nije bila Mecenina štíćenica već ljubavnica, morao je upozoriti Ivicu da se drži dalje od nje. Međutim, to za Ivicu nije bila dovoljna prijetnja. Kada je prvi put vidio Lauru, u njemu su se probudile sve one emocije i nagoni karakteristični za jednog mladića. Slatkorječiva Laura ubijedila je Ivicu da njih dvoje trebaju biti bliski, baš poput brata i sestre, a poslije bi ga očarala svojim poljupcima i zagrljajima. Svojom pojavom očarala bi sve ljude oko sebe, ne ostavljajući nikog ravnodušnim, a pogotovo ne muškarce.

Nakon što Mecena u Laurinoj sobi pronade Ivicu, istjera ga iz kuće i on se vraća svome domu. Time završava prvi dio romana. Iako joj se na razne načine pokušava oteti, Laura ga uvijek iznova upliće u svoju mrežu fatalne žene i ne daje mu mira. Družba harambašice Lare, krvava svadba i ostali događaji koji slijede bit će pogubni za glavnog lika. Završni prizor romana vraća nas u registraturu Ivice Kičmanovića. Nakon što doživi delirijum tremens, pali staru registraturu a potom i sam izgori.

Prvi Ivičin susret sa demonskom, fatalnom Laurom bit će presudan za njegovu sudbinu. Dok je on još u početku bio čist i onako mladenački naivan, Laura je iskusna fatalna žena, koja zaobilazi odgovore na pitanja o njenom sumnjivom porijeklu. Prilikom prvog susreta, onako sestriński, puna topline, Laura posmatra Ivicu kao brata. Ovakvo ophođenje prema njemu nije dugo trajalo, a Laura uspijeva pokazati svoje pravo oholo i proračunato lice fatalne žene.

“Potegnem knjige k sebi i progundam: –Vi ste nova štíćenica i rođakinja našega dobrotvora?”

–Ja sam Laura G. –odsječe ona nekako trpko. A vi? Đak. Dakako, to svjedoči taj kup knjiga. Vi ste po svoj prilici bliži rođak gospodaru ovoga doma?”

–Ne. Uzelo me od milosti, seljačkoga sina, da me uzgajaju poput takozvanog siromašnoga đaka! – odgovorim. ” (str. 81)

Od prvog susreta prošlo je dugo kako se vidješe opet, te Ivica odluči napisati joj pismo u kojem je opisao svoje stanje, izazvano djelovanjem ove fatalne žene:

“Ožegla si me svojim slatkim cjelovima u vrtu onoga jutra, kad se prvi put sastasmo. Šta je tu bilo? Šta li sam ja ludo i nezgrapno izbuncao u onoj sreći, koja je tako iznenadno i tako kratko poput dobroga genija munula mimo mene...” (str. 82)

Laura je jako inteligentna ali i misteriozna. Njen lik je intrigantan, tek naknadno moguće je saznati da je Mecena njen otac. Tako ona postaje grešna zbog spolnog odnosa sa krvnim srodnikom, tačnije svojim ocem. Svakog muškarca sa kojim je došla u dodir, Laura ubija (Mecenu, Mihu, Ferkonju). Anica će postati njen antipod. Ona je sve ono što se ne može dovesti u vezu sa Laurom: dobra, čedna i naivna. Poslije će Laura postati vođom hajdučke družine, što je još jedan od dokaza njene spretnosti i borbenosti. Njeno porijeklo je od početka upitno, ko je ona i odakle potječe? Poznat je detalj da je jedno vrijeme živjela sa babom Hudom, koja je ustvari opisana kao vještica. Pored nje tu su i Ferkonja, od kojeg je uspjela pobjeći. Ako bi se likovi podijelili na podređene i nadređene, Ivica bi sigurno bio podređeni. Za razliku od njega, Laura je nadređeni lik. Takvi likovi “potiču zanimanje i radoznalost: zbog svoje tajne, oni su vidno privlačni.” (Jouve, 1999: 563)

Zla kob dolazi uz Lauru i njeno prisustvo; ona ne odustaje od Ivice sve dok ga ne porazi. Laura dolazi u njegov kraj i počinje živjeti sa Ivicom, protiv volje njegovih roditelja. Shvativši da ne želi više biti sa Laurom, onako neutješan i skrhan, Ivica odlazi u crkvu gdje sreće Anicu. Poslije je shvatio da uz nju želi provesti ostatak svog života, ne bi li konačno pronašao onaj davno izgubljeni mir. Svadba je trebala biti najljepši događaj u selu, ali ona postaje najkrvoločnija zgoda što će je selo ikad upamtiti. I sve to zbog Laure, žene koja je od prvog trenutka kada je ušla u njegov život bila pokretač tragične sudbine.

“Sudilo je na smrt... Ustrijeliše je... Tu se dogodilo čudo na stratištu... Pukoše smrtonosne cijevi i pogodiše je hici, ali ona stajaše nepomično poput mramorna kipa... Grudi joj bijahu razgaljene, ali ne proteče iz njezina tijela ni jedna kap krvi... Hladnu i ukočenu makoše je s mjesta i sručiše u grob iskopan na njezinu podnožju.” (str. 235)

Na ovaj način skončava život hajdučica Lara, žena koja je načinila strašne zločine. I sam njen kraj prikazan je misteriozno, baš kao i njen život od samog početka, koji je pun tajni. Kroz sve navedeno, nije teško zaključiti da je fatalna Laura bila glavnim uzrokom Ivičina propadanja. Zbog nje je na samom početku protjeran iz doma, iz grada gdje je došao da se

školuje i usavršava svoja znanja. I sa tim bi se mogao pomiriti i nastaviti svoj život na selu, tačno onako kako je navikao, da opet Laura nije došla i poremetila sav onaj sklad za kojim je Ivica toliko žudio. Poslije toga dešavaju se stravična ubistva u kojima Ivica gubi svoje roditelje, Anicu i sve ono što je imao u životu. Na svijetu ostaje sam: “Ivica Kičmanović vukao se po nižim službicama od oblasti do oblasti... Samotan, mrk, strog i ozbiljan, nije ni s kim općio. Svatko mu bijaše tuđ, kano i on drugima. Nije imao ni prijatelja ni neprijatelja, a niti je on kome bio jedno ili drugo.” (str. 236)

Baš kao što roman počinje scenom iz registrature, upravo će tako i završiti: “Znajte dakle, ja sam vam srce i duša našeg registratora. Ja sam njegova slika i prilika. Ukratko: njegov sam životopis. On me je sam napisao. A nastavlja to dan za danom, i zato je meni mjesto ovdje na njegovu stolu i pod ključem. Jeste li opazili danas? Nije on po običaju kod svog odlaska zapalio lulu i dimeći oputovao – ta ona dimi kano lokomotiva – nego je baci u kut, a na meni napisa: ‘Svemu bit će kraj!’” (str. 5)

I tako Ivica sagorijeva baš kao što sagorijevaju spisi njegova života. Nakon istrage za nestalim registratorom Ivicom Kičmanovićem, utvrđeno je da je upravo ono tijelo pronađeno u registraturi bilo njegovo. Baš kao što je registratura izgorjela i u njoj nije ostalo ništa, tako ništa ne ostaje nakon svih Ivičinih pokušaja da izbjegne svoju glasnicu smrti – Lauru. On je još jedan intelektualac, čije sposobnosti nisu mogle doći do izražaja, tako je na kraju završio baš kao Lovro, na razmeđu sela i grada.

12. TITO DORČIĆ U ISTOIMENOM ROMANU

“Ako se dakle seljak odluči da pošalje svoga sina na više nauke, on računa jedino s praktičnom dobiti. Tu praktičnu ideju utvvljuje i svome djetetu; ona je jedina popudbina što mu je daje na put u velike škole.” (Vjenceslav Novak)

Na sličan način kao i u prethodnom djelu, Vjenceslav Novak gradi lik poluintelektualca Tita Dorčića u istoimenom romanu. Odlomak iz knjige *Hrvatski pripovjedači* možda najbolje opisuje kakav je čovjek bio Vjenceslav Novak:

“I najmanja sitnica, makar i časovitom impresijom, kadra ga je bila zavesti na razmišljanje – na daleko i nedostižno more još neodgonetnih problema. Sociolog i psiholog po uzoru ruskih beletrista s neiscrpljivim darom mekoga, toplog i ugodnog pričanja – eto to je Novak. Dodajmo k tomu, da je imao ne samo izvrsno oko za karaktere i tipove najraznoličnijih, osobitno nižih društvenih slojeva, već i srca za njihovu životnu borbu, za bijede im i slaboće, zatim da su ga zanimala opća narodna i društvena pitanja kao problem i kao faktične činjenice: onda ćemo uglavnom dobiti najznačajnije crte Novakove literarne fiziognomije.” (Ogrizović, 1917: 173)

Vjenceslav Novak rođen je 1859. godine u Senju, gdje je završio pučku školu i dva razreda gimnazije, a u Zagrebu završava učiteljsku školu. Pored književnosti, bavio se teorijom i estetikom glazbe, zbog čega odlazi u Prag. Skoro do svoje smrti radio je kao učitelj u zagrebačkoj učiteljskoj školi. Umro je 1905. godine.

Na književnu pozornicu Vjenceslav Novak pojavio se u isto vrijeme kada i ostali hrvatski realisti: Kumičić, Kovačić, Kozarac i Đalski. Pred samu Šenoinu smrt i nedugo nakon nje, svi oni se javljaju prvobitno poezijom a onda se tek ostvaruju kao pripovjedači i romanopisci. Od ostalih autora Novak se razlikovao upravo radi svoje političke i ideološke neopredijeljenosti. Ostali pisci njegova vremena su u svoja djela unosili političke i ideološke poglede. Njega je više zanimalo mentalitet i karakter hrvatskoga čovjeka, koji određuju njegovu sudbinu. Za vrijeme Khuenova banovanja, kada su drugi pisci analizirali i kritizirali tadašnju političku situaciju, stvarajući protagoniste koji će slijediti određenu ideologiju, Novaka su zanimale individualne sudbine njegovih junaka. Smatrao je da karakterne osobine utječu na životni put i sudbinu svakog od njih. Tako i ovaj roman prati sudbinu glavnog lika.

U romanu *Tito Dorčić*⁷ poznati su faktori koji utječu na njegovu budućnost, pa je od početka jasno da on neće uspjeti. To, naime, nije slučaj sa Ivicom Kičmanovićem, jer njegov neuspjeh nije moguće objasniti nijednom njegovom osobinom niti postupkom, čak u romanu nemamo detaljnije podatke o njegovim duševnim stanjima. Dok je kod Ivica Kičmanovića presudna bila demonska Laura, kod Dorčića se javljaju drugačiji razlozi koji uzrokuju njegovu propast.

Ribarstvo je tradicionalno zanimanje u porodici Dorčić, zbog toga ih drugi zovu Ribarićima. Na samom početku romana predstavljeni su korijeni porodice, Andrijini i Lucijini preci. Nakon ženidbe njih dvoje dobijaju sina Tita. Kako Tito raste, njegov otac Andrija je sve više protiv toga da dijete nastavi raditi porodični posao te ga šalje u školu. Direktor škole i profesori na vrijeme uviđaju da škola zaista nije za Tita te mu preporučuju da se okrene onome što zna raditi, a to je ribarstvo. Njegov otac je odlučan u želji da mu sin nastavi školovanje te ga šalje u Beč na studije. Nimalo zadovoljan svojim budućim zanimanjem, ipak završava studije i vraća se kući, željan mora i valova. Poslije ženi Reginu, kćerku svog direktora, sa kojom je veoma kratko lijepo živio jer njegovo pravo lice ispliva na površinu. On svaku noć pije, uzima morfij, pa mu i u snu dolazi mrtav čovjek, kojeg je on nevinog optužio na smrt.

Moguće je uporediti Tita Dorčića sa Ivicom Kičmanovićem zbog slične teme odlaska sa sela u grad i neuspjeha. Primjetno je da početak njegove tragedije nastupa u trenutku kad se odvoji od svoje porodice i rodnoga mjesta:

“Pod utjecajem modernih znanstvenih teorija, Darwina u prvom redu, Novak postavlja tezu kako svako odalečivanje od vlastita korijena, sredine iz koje se potječe, mora završiti kobno.” (Šicel, 2005: 211)

Ne mogavši se pomiriti sa sudbinom, Tito skončava svoj život. Našli su ga utopljena i tako mu se ispunila jedina želja da ostatak života provede na moru, koje je bilo jedina radost u njegovom životu. Andrija i Lucija su stalno posjećivali njegov grob, žaleći za sinom.

Titov monolog na kraju romana najbolje govori o Šicelovoj tezi koju sam navela u prošlom citatu: “Ah ono čuvstvo jakosti, slobode i moći, kad sam na mahnitim krilima bure upravljao sam jedarcem i kormilom, i poput poluboga jurio svojom barkom poput bijesnih valova; drugi su se zgražali gledajući me s obale, a ja sam ćutio buru i valove u njihovoj pokornoj službi

⁷ http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/novak_titodorcic.pdf (Posljednja posjeta: 29. 11. 2020)

kojom su htjeli da podignu radost moga života! Onda sam bio sretan... Ono je bilo moje pravo tlo, u koje bijaše pustio duboko svoje korijenje moj život, da upije iz njega u sebe snagu i radost. Pa zašto su me iščupali i prenijeli s rodnog tla na tuđe?" (str. 102)

Jedina ljubav koja je ostala do kraja neostvarena, bila je ona prema moru i valovima. Tek onda kada bi se našao u blizini mora, njegova duša bila bi ispunjena. I on je bio protiv odlaska sa svog rodnog tla, ali se nije mogao oduprijeti željama i ambicijama svojih roditelja.

Tito Dorčić nije uspio jer nije odabrao ono zanimanje za koje je od početka bio nadaren, a to je ribarstvo. Svi ljudi oko njega bili su svjedoci tome da je Tito uistinu bio jedan od najboljih ribara u tom kraju. Umjesto toga, postao je žrtva tuđih ambicija. Uzroci Ivičine tragične sudbine također su određeni djelovanjem drugih ljudi i on je još jedan objekt koji ispunjava tuđa htijenja i želje. Međutim, postoji suštinska razlika između njih dvojice: Tito Dorčić je od samog početka želio postati ribar, biti okružen morem i prirodom, a kod Kičmanovića ni u jednom trenutku nije moguće prepoznati njegove želje, već samo ono što ne želi i ne voli. On mrzi ljude koje upoznaje u gradu. Njegova kriza nastaje pri samom dolasku u grad i susretu sa licemjernim građanima. Možda je upravo averzija prema takvim ljudima koji su se našli u njegovu okruženju onemogućila njegov dalji razvoj i uspjeh.

Osim glavnog lika bitno je spomenuti Andriju Dorčića i Reginu. Andrija je možda i najveći krivac zbog sudbine koja je zadesila Tita. On je taj koji je odlučio prekinuti dugogodišnju tradiciju i poslati svog sina u grad da postane gospodin činovnik. Na taj način mu je uništio život. Regina se udala za Tita samo da bi udovoljila ocu. Njihov brak nije mogao funkcionirati jer su bili potpuno karakterno drugačiji.

"Tito Dorčić jedini je Novakov roman u kojemu je građa podređena prirodno-znanstvenom konceptu gdje se pokušava dokazati čovjekova biološka determiniranost. Zbog toga se Novak približio naturalizmu koji je književnost povezivao sa znanstvenim disciplinama. Lik Tite Dorčića bio je svojevrstan eksperiment koji se temeljio na Lamarckovim i Darwinovim teorijama descendencije i prirodne selekcije." (Nemec, 2009: 14)

Ova tvrdnja uočljiva je u dijelu romana gdje je prikazano kako Titov profesor Wolff radi na doktorskoj disertaciji pod nazivom "Intelektualni razvitak po staleškom zanimanju ljudi", služeći se Lamarckovom descendencijom i Darwinovom selekcijom.

Profesor Wolff dobro je uočio činjenice da su djeca sa sela marljivi i uredni, u gimnaziji često dobri đaci. Međutim, postotak nadprosječno inteligentnih učenika veoma je mali, a u još

manjem broju su ona djeca koja su uspjela istaći se u masi zahvaljujući svom intelektu. “Rado nagingu štreberstvu, velik je postotak onih koji se stide svoga seljačkog podrijetla, a kad ga moraju istaknuti, onda to udese lukavo, pokazujući svoje podrijetlo kao tmurnu pozadinu, samo da se u jačem svjetlu istakne njihova pojava i odvrti pogled od pozadine. Na visokim, unosnim mjestima gotovo bez iznimke padnu svi u ropstvo škrtosti...” (str. 26)

Ovaj roman moguće je shvatiti kao kritiku ljudima iz nižih slojeva, koji zaboravljaju svoje korijene i tradiciju te zbog vlastitih ambicija šalju svoju djecu na školovanje u grad, za ona zanimanja za koja nisu prirodno nadarena. Tako Tito Dorčić, služeći se raznim spletkama i lukavošću, postaje pravnik, kako su to željeli njegovi roditelji. U trenutku kad pravedna čovjeka osudi na smrt, suočava se sa sudbinom koju su odredili svi pogrešni izbori u njegovom životu. On se vraća voljenom moru, ali ovaj put mrtav.

Pod utjecajem Darwinove teze Novak je htio pokazat kako svako otuđivanje od vlastitih korijena završava kobno. Nesreće počinju od trenutka kad ga otac šalje u grad na školovanje, zatim slijedi kriza u braku, Titovo opijanje, osuđivanje nevinog čovjeka na smrt, niz nesretnih okolnosti koje na kraju dovode do nervnog sloma.

Tako je moguće doći do zaključka da je upravo Novak eksplicitno ponudio tumačenje ovog romana, iznoseći u njemu Darwinove teze i zamisli. Čitajući prve stranice jasno je bilo da će Tito tragično završiti. Zašto? Odmah po njegovom rođenju ističe se figura previše ambicioznog oca, koji će svoje dijete odvesti u propast. Da li zbog neispunjenih vlastitih ambicija iz prošlosti, ili zbog želje da njegovo dijete uživa ugled mnogo veći nego što ga je on imao, Andrija Dorčić već u samom startu odbacuje zanimanje za koje je njegov sin bio veoma nadaren. Tad sve kreće po zlu. Tito je prisiljen učiti škole, za koje nema dara. Njegovi roditelji svim silama nastoje od njega napraviti nešto što on nije. Tako Tito postaje pravnik, koji ne zna raditi svoj posao. Ključna ideja ovog romana krila se u savjetima direktora Sabljaka, koji je od samog početka odvrćao Tita od školovanja, jer je uvidio da nije nadaren. Da je bar neko od svih tih ljudi kojima je Tito bio okružen našao način i preusmjerio ga na drugi životni put, on ne bi skončao svoj život. Da su nekom prilikom njegovi roditelji spoznali činjenicu da trgovci i zanatlije, koji posjeduju opću naobrazbu, mogu mnogo više korisiti društvu od onih koji teže akademskim naukama, za koje nisu nadareni, Tito bi mogao nastaviti svoj život i raditi ono što najbolje zna.

Kroz brojne peripetije moguće je Tita Dorčića posmatrati u njegovim najintimnijim presjecima. On i nije bio svjestan da se trebao osloboditi okova prošlosti i tuđih odluka. Nije

pokušao izabrati novi način, potražiti druge mogućnosti, stoga postaje egoističan, otuđen, prepušten trenutnim zadovoljstvima nakon kojih slijedi slom živaca te u konačnici njegova propast. Moguće je zaključiti da je kroz roman izložena misao o tragičnosti svakog bića, koje pokuša pružiti otpor genetskim predispozicijama. Tito Dorčić prikazan je kao lik koji dolazi u sukob sa novom okolinom, a nije se do kraja prilagodio svom prirodnom okruženju. Promjena životnog okruženja neće izbrisati njegovo porijeklo, naprotiv, upravo će tad istupiti sve one osobine koje biološki određuju ovaj lik.

Iako je obrazovanje jedan od uvjeta kako bi osoba mogla dobiti status intelektualca, u ovom slučajno taj uvjet ne može biti presudan. Takav slučaj je i sa Titom Dorčićem. Završio je gimnaziju, a potom i pravnički fakultet u Beču i time stekao visoku naobrazbu, ali ne i znanje. No, kod Tita izostaje vlastita angažiranost, umjesto njega misle drugi ljudi, koji donose bitne odluke u njegovom životu. On ne dolazi do vlastitih zaključaka niti mijenja svijet u kojem živi. Tito Dorčić nije glas razuma, onaj koji će pomoći drugima da shvate i osmisle mjesto i ulogu u svijetu u kojem žive, jer on ne može pomoći ni samome sebi.

13. JANKO BORISLAVIĆ U ISTOIMENOM ROMANU

“Treba da ljudi proniknu u znanje i svladaju svoju nerazboritost, svoju bijedu, svoje bolesti, pa će biti za njih ovdje – na tom planetu – dovoljno neba!” (Đalski)

Ksaver Šandor Đalski, pravim imenom Ljubomil Babić, rođen je u mjestu Gređice kraj Zaboka 1854. godine. Kao i mnogi njegovi savremenici pohađao je gimnaziju u Zagrebu, a pravo je studirao u Zagrebu i Beču. Već u studentskim danima susreo se sa literaturom najznačajnijih imena evropskog realizma: Turgenjeva, Flauberta, Balzaka, Zole. Njegova djela možemo podijeliti na pripovijetke sa autobigrafskim motivima (iz zagorskog plemenaškog svijeta), zatim historijske romane sa društvenom problematikom te djela sa mističnim motivima, kakvo je i *Janko Borislavić*.

“U raznosadržajnom književnom opusu Gjalskoga istaknuto mjesto pripada i djelima u kojima se on tematski udaljuje od omiljenih motiva s oživljavanjem zagorskih kurija i njihovih plemenaških stanovnika, kao i od realističkih analiza hrvatskoga društva svojeg vremena. Riječ je o pripovijestima i romanima s ozbiljnim piščevim pokušajima da se udubi u ljudsku dušu, pozabavi istraživanjem mističko-filozofskih problema čovjekovih.” (Šicel, 2005: 192)

Osim toga što je u njegovom književnom opusu vidljivo poznavanje evropske književnosti (naročito ruske i francuske), Đalski je pokazao interesovanje za Schopenhauerovu filozofiju. Arthur Schopenhauer (1788-1860), poznat kao “filozof pesimizma”, autor je djela *Svijet kao volja i predodžba*. Utjecao je na mnoge pisce i umjetnike, poput Nietzschea, Tolstoja, Kafke, Hessea.

U romanu *Janko Borislavić*⁸ Đalski produbljuje motiv sukoba mladog intelektualca sa sredinom u kojoj živi, usredotočujući se, pod utjecajem Schopenhauerove filozofije, na unutrašnji svijet glavnoga lika.

Nasuprot ostalim autorima koji su opisivali vanjske društvene događaje i likove uvjetovane takvim događajima, Đalski se posvećuje doživljajima u ljudskoj psihi, koristeći motive preko kojih će pokušati otkriti neka od pitanja čovjekove egzistencije, kao što je spoznaja smisla ljudskog života.

⁸ <https://www.orlovac.eu/knjige/janko.pdf> (Posljednja posjeta: 29. 11. 2020)

Pod utjecajem Schopenhauerove filozofije moguće je uočiti pesimizam koji se javlja kod Borislavića:

“Svagdje, svagdje prevlada nas slijepa bezrazložna volja besvjesne prirode, a onda da vjeruješ u sreću ljudsku!” (str. 57)

Od početka do kraja Janko Borislavić je lik koji teži nečemu nedokučivom, pa često ni on sam ne zna šta je to. Upravo zbog takvih težnji opsjedala su ga stanja u kojima nije mogao pronaći nikakvu utjehu:

“Ne ide život za našim savršenstvom nego za divljim pregnućem nekakve volje koja ne zna niti može znati svoga cilja. I jest bez izlaza, bez oslobođenja. Eto, sva ta moja bijeda jest u tom što se usudih pomisliti da ljudski duh jest nešto.” (str. 84)

Kao što je u romanu *U registraturi* moguće prepoznati neke autobiografske elemente, tako je i u liku Janka Borislavića moguće prepoznati značajne crte Đalskog. Obojica su porijeklom zagorski plemići. Na osnovu sljedećeg citata moguće je uočiti još jednu sličnost koja ih povezuje:

“Upitanost piščeva pred misterijem prirode i života, odnosno pred problemom koji muče i njegova junaka Borislavića, što se, zapravo, krije iza vječne pravilnosti prirodnih zakona, a koja ga i vodi u misticism, pa čak i okultizam, postoji u njemu još od najmlađih dana.” (Šicel, 2005: 192)

Već na samom početku autor čitatelje upoznaje sa Borislavićem, sinom bogatih roditelja iz starodavne plemićke obitelji. Iako je bio najbolji đak teološke škole, jednog dana odluči napustiti sjemenište. Potom odlazi u Beč i tamo upisuje Filozofski fakultet. U Beču počinje proučavati filozofske knjige (Darwina, Milla, Heckela). Međutim, kako ni Beč ne može zadovoljiti njegove želje za naukom, Borislavić odlazi u Jenu, iz Jene u Berlin, potom u Pariz, a poslije tri godine opet u Beč, gdje završava doktorat filozofije. U 27. godini upisuje medicinski i juridički fakultet.

“...ali sa silnim čeznućem vinula bi mu se duša za nečim dalekim-dalekim, tako dalekim, da više ne mogaše raspoznati što li je to!” (str. 8)

Ovaj odlomak objašnjava jedan razlog njegovog propadanja, a to su prevelike želje i nedostižne ambicije, koje nije mogao ostvariti. Što je više proučavao medicinske knjige i

političke znanosti, u njemu bi se sve češće rađale filozofske sumnje. Nigdje nije mogao otkriti istinu za kojom je toliko snažno težio.

Nakon napuštanja samostana, a potom i svih vjerskih ubjeđenja, Janko postaje mentalno slab čovjek. On više ne vjeruje ni u šta te počinje proučavati filozofiju, bazirajući se na traženje životnog smisla. Roman obiluje monolozima u kojima on izražava svoj stav prema svijetu, gdje je vidljivo da Borislavić jasno napušta Boga i vjerska ubjeđenja te da počinje vjerovati u besmrtnost duše:

“Ne vjerujem u vašega jedinoga Boga, stvoritelja neba i zemlje, ne vjerujem u božanstvo Kristovo, ne vjerujem u besmrtnost duše; sve to nije ništa drugo nego što je bio i Zeus i Jupiter, i Fatum i Had, i Agni i Višnu i Perun i Moloh. Oh, jedno je samo, a to je tvar i sila!” (str. 5)

Borislavić je nakon svih nauka koje je izučio, samostana u kojem je boravio, toliko postao zadubljen u filozofiju i traženje svrhe i smisla da je na kraju izgubio sebe.

Kada je do njega stigla vijest da mu je brat umro, konačno se vraća kući. Dva mjeseca nije izlazio iz kuće, ne zbog tuge za bratom ili radosti zbog imetka, već je i dalje razmišljao o nauci. Nedugo nakon toga, Janko počne maštati o ženama i tad mu dolazi misao da je konačno spoznao u čemu je ljudska sreća. Počinje posmatrati Doricu, mladu djevojku, dok se kupa na rijeci. Prvi Jankov susret sa Doricom događa se nakon njegova povratka u Jazvenik. Tad je već napustio samostan i počeo izučavati filozofiju. Od prvog susreta bio je očaran njenom pojavom:

“Sada bude upravo poražen, zadivljen, uzrujan i zastiđen. Stao mu malone dah, srce mu burno zakucalo i za sav svijet ne bi ni dlanom mogao krenuti, kamoli se maknuti odanle.” (str. 18)

Tad ona postade cilj njegova traženja:

“Eto, eto – sada znam u čem je sreća ljudska. Ta kraj takve ljepote što da još tražimo! Za čime da još čovjek teži? Sad znam što je život – i ja hoću da ga se naužijem. Taj dragi nježni stvor, oh, u njem je moja sreća!” (str. 20)

Napokon Janko smiruje svoj nemirni duh i u liku Dorice nalazi ono što naziva srećom i životom. Upravo tad, on se udaljava od filozofskih učenja koja su prije gospodarila njegovim umom i tijelom. Međutim, baš kao Kičmanović, ni on ne uspijeva zadržati i održati svoj pojam o sreći. Od prvog susreta bilo kakva veza sa Doricom osuđena je na propast upravo

zbog naučnih i filozofskih uvjerenja koji su utjecali na njegove stavove o muško-ženskim odnosima. Na početku se tajno sastaju, a kasnije provode noć zajedno, nakon čega Janko napušta rodni kraj. Nakon šest godina opet se vraća i pokušava sebi oduzeti život. Njegova posljednja želja je da se Dorica uda za doktora, koji ga liječi. Posljednje Jankove misli su o tome kako se nalazi u sjemeništu, nedugo nakon ovoga umire. Svoj imetak ostavlja Dorici i doktoru Pašiću. Na zidu vise dva portreta – Jankov i Kristoferov.

Najbitniju ulogu u njegovoj sudbini igraju nauka i filozofija. Iako Borislavić teži nauci kako bi pronašao smisao života, on postaje žrtva filozofije. Konstantno se u njemu odvija sukob između onoga što bi po filozofiji trebalo biti i onoga što se stvarno događa. Za razliku od pasivnog Ivice Kičmanovića, Borislavić sam određuje svoj put, iako je to filozofija koja će na kraju djelovati kobno po njegov život. Iako u djetinjstvu nije mogao birati, nego je slijedio upute roditelja, čim je dobio priliku da odabre ono što želi, iskoristio ju je proučavajući nauke i filozofiju.

Prijelomni trenutak je onaj kad Janko ugleda portret svog djeda Kristofora, čija krv teče njegovim venama a odredila mu je i sudbinu. Njegov djed je okončao život spoznavši da nikad neće izumjeti zlato. Držeći njegovu sliku u rukama, Janko se u tom trenutku odlučuje na isti potez kao i on:

“I ja sam se uvjerio o ništavilu pregnuća ljudskoga duha, pa mi je ono tek muke i bijede zadalo. Zašto da duljim? Napokon i askeza nije nego polagano samoubojstvo. Da, više je filozofije u njoj – ali vrag po filozofiji – no djed Kristofor uzeo otrova iz fioke, a ja ću, nasljedujući primjer druga u zvanju, staroga Seneke, prerezati sebi žile!” (str. 104)

Posljednje riječi su mu bile “Magnificat anima mea Dominum” (Veliča, veliča duša moja Gospodina), a to bi značilo da se Borislavić ipak vraća prvobitnom identitetu i vjeri iz koje je pobjegao pod okrilje filozofije.

Prvo mjesto u kojem se zadesio bilo je sjemenište, već tu je opisan kao dijete koje dolazi iz bogate plemićke obitelji. Još od najranijih dana njegova školovanja, pokazao se kao vrlo nadaren učenik. Ali isto tako, od početka je otuđen od drugih ljudi, ne uklapa se u prihvatljive društvene norme, već do samog kraja teži ka nečemu drugom, nepoznatom. Razlozi zbog kojih ovaj lik strada su moralne, svećeničke i ljubavne prirode.

U romanu *Janko Borislavić* se već nazire “tip moderna, hrvatskog, pomalo pasivizirana, živčano prenapregnuta i zbunjena intelektualca”. (Šicel, 2005: 183)

Đalski preuzima Šenoinu tradiciju kreiranja lika intelektualca, koji dolazi u sukob sa sredinom u kojoj se nalazi. No, Đalski produbljuje taj problem pojedinac-društvo, stavljajući akcent na unutrašnji svijet svog glavnog lika. Iako je on doista na samom početku prikazan kao možda i najveći intelektualac u poređenju sa ostalim likovima, njegova sudbina pokazuje da intelekt nije bio dovoljan. I on je u konačnici, samo još jedan (polu)intelektualac koji se nije uspio izboriti sa svojim unutarnjim porivima. Za razliku od drugih likova, koje uništavaju grad, gradska sredina i ljudi koji u njoj žive, razlozi propadanja Janka Borislavića drugačije su prirode. Ovaj junak žudi za spoznavanjem smisla postojanja. Njega muči pitanje života i smisla, koje do kraja ostaje nejasno. Muči ga problem etičkih normi i društvene realnosti. Od samog početka u njemu se odvija najteža, unutrašnja borba u kojoj se naizmjenično sukobljavaju različite ideje. Od svih ideja koje je imao na raspolaganju, Janko Borislavić ipak bira smrt kao rješenje.

14. ALFRED N. N. U ROMANU *OLGA I LINA*

Realisti su konstantno tražili nove izraze, stoga su se dosta ugledali na strane pisce (Balzak, Flober, Verga, Zola, Tolstoj, Turgenjev). Tako se jak utjecaj stranih pisaca očituje i u djelima Eugena Kumičića, koji se tokom dvogodišnjeg boravka u Parizu upoznao sa Zolinim naturalizmom. Eugen Kumičić rođen je 1850. godine u malom istarskom mjestu Berseču. Iako su njegovi roditelji željeli da postane svećenik, on ipak odlazi u Prag na studij medicine, koju potom napušta i završava geografiju i historiju u Beču. Kumičić je književnost vidio kao sredstvo za pobunu protiv tadašnje hrvatske stvarnosti. Iako se nije uspio zaposliti kao profesor u Poreču, odlazi u Split i tamo se upoznaje sa nekoliko naučnika i književnika. Potom Kumičić odlazi u Pariz, gdje provodi pune dvije godine, učeći o principima naturalističke književne škole. Također, on proučava Zolin članak “O eksperimentalnom romanu”, na osnovu kojeg i sam piše članak “O romanu”. U tom članku, kao i u romanu kojeg ću predstaviti (*Olga i Lina*), Kumičić iznosi nekoliko bitnih stavova o smislu književnosti i njenoj društvenoj ulozi. Prve svoje radove objavljivao je pod pseudonimom Jenio Sisolski, tako su ga zvali u njegovom rodnom mjestu, a Sisolski – po brdu Sisol kraj njegovog rodnog mjesta Berseča. Uz književnost, bavio se i politikom, bio je narodni poslanik, uređivao je “Hrvatsku vilu”. Umro je 1904. godine, u pedeset i četvrtoj godini života. Tadašnje društvene hrvatske prilike Eugen Kumičić iskoristio je kao građu koju će prenijeti u svojim djelima. Baš poput Zole, on je nastojao da u svojim djelima prikaže rak-rane društva. Opisivao bi čovjeka sa sela, koji napušta svoje rodno mjesto, odlazeći negdje daleko u potrazi za boljim životom. Kumičić se osvrtao na opoziciju selo-grad, prikazujući na jednoj strani selo i osiromašenog seljaka, a na drugoj grad i sve ono što dolazi uz njega: mnogo laži, nemoralna, protivrječnosti. Utjecaj stranih sila, poput mađarizacije, stranih doseljenika, sve je to podstaklo siromašenju sela i odlazaka seljaka u grad ili inostranstvo. Upravo zbog takvog stanja hrvatski književnici u svojim djelima iznose sve probleme sa kojima se susretao čovjek u to vrijeme. Stoga realistični romani kod Hrvata ponekad djeluju dosta faktografski, s prisutnom “crno-bijelom” tehnikom slikanja likova i života.

Na razvoj Kumičića kao književnika i njegovih ostvarenja kroz književna djela, utjecalo je mnogo faktora. Neki od njih su: njegovo porijeklo, ekonomski, politički i društveni okviri tadašnje Hrvatske, ali i poznanstva i znanja koje je stjecao u Parizu i Beču.

Kada je riječ o Kumičićevu literarnom opusu, značajna su tri momenta iz njegova životopisa. Kao prvo, potrebno je naglasiti podatak da vodi porijeklo iz istarske sredine. Drugi moment

koji je bitno utjecao na njegove stavove vezan je za njegov boravak u Parizu gdje se upoznao s evropskom, a ponajviše francuskom literaturom. Treći moment koji je bitan za razumijevanje Kumičićeva stvaralaštva jeste aktivno pravaško opredjeljenje iz kojeg je proizlazilo njegovo gledanje na život i umjetnost. Dakle, navedene su odrednice “najznačajniji činitelji koji su presudno djelovali na karakter njegova stvaralaštva”. (Šicel, 2003: 94)

Neke od tema kojima se Eugen Kumičić bavi u romanu *Olga i Lina*⁹ su prividno visoki staleži, zagrebački društveni život, malograđanština, lažni moral, neuzvrćena ljubav, laži, spletke i prevare. Njegov glavni cilj jeste prikazati hrvatski narod, naročito onaj iz manjih predjela u oštroj opoziciji prema svima koji su tad nastojali pokoriti i osvojiti Hrvatsku. Stoga, nije naklonjen strancima te ih prikazuje kao pohlepne i egoistične. Hrvate prikazuje kao čestite i pravedne ljude, izrazita morala.

Kada je riječ o uvjerljivosti karaktera, bez imalo sumnje možemo potvrditi da njegovi likovi zaista žive, to su narodni tipovi i moguće je pratiti svaki njihov pokret, događaj i postupak. (Nemec, 1994: 146)

Već u samom uvodu romana opisan je bogati hrvatski barun Alfred N. N. Riječ je o mladiću koji se vratio u Hrvatsku iz Beča, gdje je studirao pravo, ali ga nikad nije završio. U Hrvatskoj upoznaje ljude koji će se predstaviti kao dobronamjerni, pošteni i vjerni. Kako se odvija radnja, tako i svaki lik dobija karakteristiku po kojoj će do kraja ostati prepoznatljiv.

“Bio sam godinu dana u Beču slušač prava na sveučilištu. Najprije sam učio, to jest, trebalo bi da se kako drukčije izrazim, najprije sam bio u Požunu pet godina, a onda sam došao u Beč (...) Ja bih bio valjda i ispite položio da mi nije otac umro – nastavi barun Alfred. Ostao sam bez rodbine, trebalo je da primim gospodarstvo u ruke.” (str. 1)

Mladić koji je pohađao studije u Beču, pred kojim se nazirala svijetla budućnost, odluči se vratiti u rodnu Hrvatsku. U nastavku romana, koji donosi niz nepredvidivih epizoda, da se naslutiti da to nije bio pametan potez. U tadašnjoj Hrvatskoj, bilo je mnogo stranaca, došljaka, koji nisu imali pozitivan utjecaj na sredinu i ljude u njoj. Tako će jednog Alfreda, naivnog mladića, zadesiti brojne neugodnosti i spletke kojima se neće moći oduprijeti. On će na kraju završiti tragično, što zbog svoje lakomislenosti, tako i zbog žene – fatalne Line. Mogao je

⁹ <https://www.orlovac.eu/knjige/olga.pdf> (Posljednja posjeta: 29. 11. 2020)

birati između toga da ima lagodan i lijep život sa Olgom, on je izabrao njenu puku suprotnost – ženu koja će ga odvesti u propast. Pri povratku u Zagreb njegov život se posve mijenja. Nije više posvećen fakultetu i naukama, već se prilagođava ljudima i sredini u kojoj se kreće. Olga, Lina i Klara će u nastavku romana biti ključne figure, pokretači radnje i zapleta. Iako je Klari obećao da će uzeti Olgu za suprugu, čim su njih dvije napustile kraj, Alfred je već počeo razmišljati o tome kako će opet vidjeti Linu.

“Poslije Klarina odlaska kartao se Alfred i biljario cijele dane i cijele noći. Upravo drugi dan nakon odlaska udovice, oko sedam sati navečer, svirala je glazba kao obično. U parku se šetalo mnoštvo vesela svijeta. Alfred ispio crnu, lošu, kiselu i skupu kavu, zapalio cigaru i sišao s terase u park. Ne misleći baš ni o čemu, lagano je šetao i namjerio se na baruna Artura Steinera u društvu dražesne gospođice i visoka, ukusno odjevena i već pristara kavalira.” (str. 10)

Očaran fatalnom ženom, Alfred mijenja svoje stare navike i započinje novi način života. Iako on nije svjestan, već se tad nazire njegova propast, koju je moguće pratiti tokom brojnih epizoda i zapleta.

“U tri sata ujutro vodili su konobari pijana Alfreda u njegov stan. Svukavši ga i olakšavši mu džepove, polože ga na postelju kao nevino djetesce. Napio se bio skupoga šampanjca s prijateljem Arturom u zdravlje dražesne Line. Obojica su bila pijana, a sve na račun Alfredov.” (str. 12)

Drugi lik, koji je ključan za razvoj radnje u romanu, jeste Artur Steiner, porijeklom iz Beča. I on će do kraja ostati pod Lininim utjecajem, pokušavajući da ugodni ženi koja će mu zagorčati život.

“Drugi gospodin bio je barun Artur Steiner, rodnom iz Beča. Barun bijaše visoka stasa, lica široka i malko mršava. Malene sive oči nemaju nikakva izraza, do nekakve proste lukavosti.” (str. 1)

Sam opis ovog lika predstavlja kakav će on biti do kraja romana. Posve promišljene radnje, lukavo isplanirane, spletke koje će smišljati sa svojom ljubavnicom Linom, bit će usmjerene protiv Alfreda.

“Slušaj, Arture, ti ćeš ga već opet namazati, molim te da mi pedeset posudi, hoćeš li? – zamoli Lina slatko.” (str. 13)

Na početku Alfred je zaljubljen u Linu, no kako vrijeme odmiče ta zaljubljenost prerasta u stanje požude, strasti i opčinjenosti. Čim postane svjestan njene osobnosti i mana, sve idealiziranje tada prestaje i ostaje samo čista strast i požuda. Iako je nekoliko puta pokušao oteti se osjećaju koji je u njemu izazivala ta fatalna žena, Alfred se nije uspio oduprijeti tom nagonu:

“U Alfredovim je grudima buktjela crna strast, krvava pohlepa za Lininim raskošnim tijelom, za tijelom koje je on imao u svom naručju, koje je strastveno, za samih pet tisuća forinti, na grudi privinuo...” (str. 49)

Kada je riječ o ženskim likovima, javljaju se opozicije, na jednoj strani je Olga, na drugoj su njena majka Klara i Lina, koje su po brojnim osobinama slične. Klara želi udati Olgu za Alfreda, samo zbog njegova bogatstva, iako Olga ljubi drugog čovjeka. Ona voli Dragutina, ozbiljnog mladića, koji iskreno voli svoju domovinu, svoj narod i jezik.

“Bijaše on uistinu prekrasan mladić. Ozbiljno mu blijedo lice, crne sjajne oči, izrazite usne, misaono čelo, pa i kretanje mu i sve odavalo čvrstu volju, postojanost i radinost. Bio je veoma ozbiljan, a domovinu, svoj narod i jezik ljubio je strastveno.” (str. 7)

Svakako jedna od najvažnijih uloga ovog romana jeste Lina Steiner, prevrtljiva žena niskog morala koju samo zanima novac. Bogatstvo opisa, prisutnost peripetija, zapleta i raspleta te sama fabula romana je nešto što čitatelj uočava već pri prvim stranicama ovog romana.

“Motreći njeno cvatuće; bujno i svuda oblo tijelo, njeno blistavo i neustrašivo oko, njezin čudan i zamamljiv hod, nikad ti na um ne bi mogla doći misao: sretna li mene što me ljubi! Da se u tvom srcu kakva želja probudila, to bez sumnje nije mogla takva biti. Lina je bila odviše dražesna. Cijelo njezino biće sjećalo je na dobra jela, na izvrsna vina, na kočije, na brze i hitre konje i na polutamne sobe. Ona nije bila mila, nije bila nježna, no bila je vrlo, vrlo dražesna; bila je rođena da živi, ali ne da bude supruga, da bude majka.” (str. 11)

Kako ističe Miroslav Šicel: “U strukturi romana njezina je funkcija određena statusom intrigantsva: glavnog povezivača radnje, nosioca zapleta i raspleta ne samo događaja i fabule, teme, nego i konkretnih pojedinačnih sudbina, da bi te junakinje i samo na kraju, uglavnom, završile tragično.” (Šicel, 2005: 138)

Nakon neočekivanih situacija i ljudi koji su se samo nizali u Olginom životu kao ubrzani vrtlog, u kojem se i sama gubila, na kraju samog romana ona završava tragično. Ne mogavši

kriti gorku istinu tako dugo, Lina biva otkrivena kao varalica, Steinerova ljubavnica, a ne rodica kako je u početku predstavljeno svima. Kao žrtva Arturovih i Lininih spletki, pored Olge i Alfred završava tragično, okončavši svoj život u ludnici.

Roman, ustvari, govori o bitnoj pojavi na hrvatskom prostoru tokom devedesetih godina, a to je utjecaj stranih vlasti. Lina je predstavnicica bečke došljakinje, koja uništava svakog ko joj se nađe u blizini. Cjelokupna političko-društvena situacija koja je u to vrijeme bila aktualna, utjecala je na život ljudi, koji su u romanu predstavljeni kao nosioci određenog porijekla i statusa, a nisu mogli utjecati na svoju sudbinu niti spriječiti tragediju koja ih je zadesila. Upravo iz dijaloga između Olge i Dragutina, koji su inače predstavljeni kao poštenu ljudi koji vole svoju domovinu, možemo naslutiti o čemu je riječ:

“Nijemci, Mađari, Talijani. Iz Zagreba bilo je nekoliko osoba. Čula sam pripovijedati da većina tih ljudi prave dugove, da zalažu svoja imanja i svoje dragocjenosti, jer da ne bi drukčije mogli u kupališta. Ti ne znaš, Dragutine, kako sam sretna što se danas opet mogu hrvatski s vama razgovarati! Ta dva mjeseca bila su za mene cijela vječnost! Uvijek njemački i samo njemački! Ta i oni Zagrepčani govorili su uvijek tim tuđim jezikom.” (str. 8)

Upravo o opoziciji hrvati – došljaci Šicel navodi sljedeće:

“Tim suprotstavljanjem dva dijametralno oprečna pola, dobro u liku Hrvatice Olge i zlo u liku tuđinke Line, Kumičić je želio iznijeti sliku našeg suvremenog građanskog društva s mnoštvom tipičnih obilježja od kojih se izdvaja naglašavanje suprotstavljenog pozitivnog nacionalnog elementa onom stranom kao negativnom, a izdvaja se i salonska konverzacija na najvišoj aristokratskograđanskoj razini uz manje ili veće podvale junaka.” (Šicel, 2003: 97)

Olga i Lina primarno je ljubavni roman, koji se, također, može tumačiti sa moralno-političkog aspekta, kojim autor upozorava na opasnosti koje prijete hrvatskom društvu. Alegorijski prikaz Austrije kroz lik bečke došljakinje Line, koja domišljato upropaštava naivnog aristokratu, nasuprot uzrnoj Olgi, opisuje Hrvatsku 19. stoljeća razorenu stranim utjecajima. Autor u nekoliko navrata stavlja pozornost na Linino sumnjivo porijeklo. Baš kao što je za Lauru (*U registraturi*) bilo sumnjivo odakle je, tako i Lina vješto skriva svoje porijeklo. No, bez sumnje, autor u nastavku navodi na činjenicu da je njeno porijeklo jedan od uzroka ispoljavanja svih onih loših osobina. Taj podatak ostaje nepoznat sve do zadnjih stranica romana, iako se više puta razgovaralo o tome. Tako je jednom prilikom natporučnik Kabelman u razgovoru sa Alfredom zaključio kako Linin vanjski izgled ne odgovara izgledu

Njemice. Tajna je otkrivena prilikom Alfredovog i Lininog vjenčanja, gdje se pokazalo da je Lina kći neke Mađarice. Prilikom ove spoznaje veoma je jasno zašto su Olga i Alfred propatili zbog Line, bečke prostitutke mađarske krvi. Taj odnos lako se može prenijeti na tadašnji položaj Hrvata pod utjecajem austrougarske vlasti. Na jednoj strani su Hrvati koji poštuju svoju zemlju (Olga, Dragutin), a na drugoj su osobe prikazane kao izdajice svoga roda (Klara, Alfred). Na ovaj način autor stvara realistično prikazan život određenog vremena i prostora.

Treba spomenuti i osobe iz velikih gradova, koji su pri ostvarivanju materijalnih dobara izgubili osjećaj za moralne vrijednosti. Klasičan primjer takvog lika jeste Artur. Za njega je prevara uobičajen način kojim se koristi kako bi ostvario svoje ciljeve. Takva je i Lina, fatalna žena čija prostitucija postaje svakodnevni način života. Prilagođavajući se ovakvom okruženju, prijašnji način života mnogih likova u djelu se mijenja. Zbog njihovog utjecaja i ljudi iz njihove blizine poprimaju takav način života, poput Alfreda i Klare. Na kraju će Klara novac koji je čuvala godinama potrošiti na baruna Steinera, za kojeg se udala misleći da je bogat, a Alfred će doživjeti psihički krah.

14.1. Utjecaj femme fatale i femme fragile na muškarce

Pored intelektualaca važno mjesto u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća pripada liku fatalne žene. Tako Nemeč tvrdi da su “rijetki pisci koji uspijevaju odoljeti ovom zanimljivom liku”. (Nemeč, 1995 : 173)

Stoga je veoma jasno da je lik fatalne žene nezaobilazan motiv u hrvatskim romanima 19. stoljeća. Motiv fatalne žene javlja se već u usmenoj književnosti, tačnije u bajkama i legendama. Vjerojatno bi jedan od razloga uvođenja ovog motiva u književno djelo bila znatiželja čitalačke publike. “Oni osjećaju potrebu čitatelja za promjenama koje će romanima dati posebnu energiju i živost, a rješenje problema vide u liku fatalne žene koja će u isto vrijeme natjerati čitatelja da suosjeća s njom, ali i da je osuđuje.” (Nemeč, 1995: 173)

Lik fatalne žene u romanu ima brojne funkcije. Fatalna žena veoma često preuzima glavnu ulogu u romanima, ona je ta koja pokreće radnju i pravi razne zaplete. Pripovjedačev stav prema njoj obično je izrazito negativan te su fatalne žene predstavljene kao “utjelovljenje pakla na zemlji”. (Nemeč, 1995: 180)

Njih najčešće karakterizira izrazita privlačnost, koja na kraju postane kobna po svaki lik sa kojim je fatalna žena došla u kontakt. Pored ove karakteristike, ističe se neobična ljepota,

visok stepen inteligencije i snalažljivosti, razvratnost, pohotnost te, u konačnici, one postaju glasnice smrti i propasti.

U proznim književnim ostvarenjima 19. stoljeća obično su predstavljena dva tipa likova koji su međosubno suptotstavljani. Kod ženskih likova mogu se razlikovati fatalne žene (*femme fatale*) i krhke žene (*femme fragile*). Fatalna je ona žena koja pogubno djeluje na ljude u svojoj blizini, a naročito na muškarce. Ona je uzrok propasti i nesreće, a nerijetko i smrti. Tako Albert i Alfred gube pamet zbog Line, postaju drugi ljudi, gube sve što su imali i na kraju tragično završavaju.

“Alfred, držeći je oko pasa, bio je kao mahnit, kao da je drugi čovjek. Sve je u njemu gorjelo, krv mu uzavrela, oko mu bilo omamljeno.” (str. 17)

“Barun ju je poljubio dvadeset puta, a ona je bila vesela i nestašna, ljubila ga i grlila i pritiskala na svoje pune grudi. Bio je u devetom nebu. Sav je drhtao od radosti. (...) Njeno teško i puno tijelo, omamni miris ženske puti, njena bujna kosa, sve je to bilo uzrok da mu se krv bila u žilama upalila.” (str. 38)

Za razliku od nje, krhka žena podrazumijeva pozitivan ženski lik, koji je oličenje dobrote, poštenja i nevinosti. Za razliku od Line, koja muškarce ne ostavlja mirne i spokojne, Olgin utjecaj na muškarca možemo najbolje uvidjeti iz sljedećeg citata:

“Dragutin je osjećao neizrecivo blaženstvo kad bi se Olga smijala onako zvonko, srdačno i bezazleno, kao da je osamgodišnje djevojčice.” (str. 9)

Nakon analiziranja fatalne žene Laure, a onda i Olge, moguće je zaključiti da je riječ o likovima koji koriste muškarca radi ostvarenja vlastitih ciljeva. To su žene nadprosječne ljepote, koje znaju iskoristiti svoju borbenost, snalažljivost i inteligenciju kako bi ostvarile ono što su zamislile. Suprotstavljene su idealiziranim ženskim likovima (Laura Anici, a Olga Lini), koje su opisane kao bezgrešni anđeli. Fatalne žene sačinjene su od Erosa i Thanatosa, tačnije od prirodnog i demonskog. “Nagon života (Eros) koji teži slobodnom razvoju unutar uvijek novih i sve prostranijih sklopova mora se uskladiti s nagonom smrti (Thanatos) koji nagoni na neurotičnu reprodukciju bolnog događaja.” (Jouve, 1999: 546)

Ono demonsko ne dozvoljava im da pronađu nešto za čim toliko žude i uzaludno tragaju, stoga su grijeh, razvrat i uništavanje svakog drugog bića koje im se nađe na putu jedine stvari u kojima one kao takve uspijevaju. Na kraju obje završavaju tragično.

15. VLATKO LEŠIĆ U ROMANU *MRTVI KAPITALI*

“Kada će prestati ono površno i plitko oranje naših mladih ljudi po njivi znanosti?” Josip Kozarac

Josip Kozarac jedan je od najvećih književnika hrvatskoga realizma. Bio je romanopisac, novelist, pjesnik te vrlo dobar i poznat šumar. Predstavljajući ga kao učenika Turgenjeva i Zole, Prosperov za njega kaže: “Vinkovčanin Josip Kozarac, među talentiranijim prozaicima svojega naraštaja, bio je jedan od onih koji su mjeru osobnoga i nacionalnog znali uskladiti s poticajima koji su dolazili iz stranih književnosti.” (Novak, 2004: 113)

Javnosti su najpoznatija njegova djela *Mrtvi kapitali*, *Tena*, *Oprava* i *Slavonska šuma*. Rođen je 18. 3. 1858. godine u Vinkovcima, a umro je 21. 8. 1906. godine u Koprivnici. Pučku školu i gimnaziju pohađao je u rodnim Vinkovcima. Nakon toga odlazi na studij šumarstva u Beč, na Visoku školu za kulturu tla. Tu je diplomirao 1879. godine kao najbolji student te postaje diplomirani inženjer šumarstva.

Danas je ponajprije poznat kao veliki književnik hrvatskog realizma. Djela Josipa Kozarca uglavnom su smještena u ondašnji prostor Slavonije. On donosi opis slavonske prirode i čovjeka koji se bori sa društvenim, gospodarskim i moralnim problemima.

Već od samog naslova moguće je zaključiti kakvu sliku društva i zemlje ovaj autor daje u romanu *Mrtvi kapitali*¹⁰. Naravno, tek kada se nastavi sa čitanjem, spoznaje se da se radi o Hrvatskoj, zapravo Slavoniji. Kozarac u prvi plan stavlja izrazito negativnu ekonomsku podlogu tadašnje Hrvatske. On na odličan način uočava, ali u isto vrijeme i kritizira odlazak mladih ljudi u druge gradove, propadanje bogatih slavonskih dobara, raslojavanje sela, jaku želju za činovničkim pozicijama, nasuprot kojih se nalaze poljoprivredni poslovi, koji donose zaradu i duševni boljitak. Seljak je predstavljen kao čovjek koji nepravedno napušta svoje rodno tlo, ne mareći pritom za bogatu slavonsku zemlju, koja ostaje zapuštena i neiskorištena, a u kojoj leže potencijal i bogatstvo.

Predstavljajući selo kao najveći izvor narodne snage, otpora i najboljeg mjesta za buduće naraštaje “Kozarac je samo želio da ta Slavonija – zemlja plemenita, bude svjesna svoje vrijednosti i pripadne svojim ljudima.” (Živančević; Frangeš, 1975 : 427)

¹⁰ <http://www.ffzg.unizg.hr/infoz/dzs/PDF-i/Kozarac.pdf> (Posljednja posjeta: 29. 11. 2020)

Slavonija njegova vremena, zaostala u ekonomskom razvoju, a bogata prirodnim dobrima, našla se na udaru kapitalizma. Kozarac piše o ekonomskim problemima, usred kojih ne dolazi do bilo kakvog oblika napredovanja. Na taj način, kroz ovaj roman, ponudio je neke od ideja, koje smatra ključnim za ekonomski napredak i uspjeh.

Pred čitatelje Kozarac stavlja opoziciju selo-grad, gdje je njegov stav prilično jasan, treba se vratiti na selo, tamo je zemlja, tamo je mrtvi kapital, tamo je mogućnost da se stvori snažana, domaća podloga, koja će biti od velike pomoći za dalji kulturni razvoj.

“Kozarac je bio uvjeren da intelektualac, pa čak i trgovac, u gradu ne postaje nacionalno svjestan, nego obratno, može opstati jedino ako se do kraja pokori.” (Živančević; Frangeš, 1975 :425)

Vlatko Lešić glavni je lik ovoga romana. To je zapravo lik na kojeg Kozarac prenosi sve ključne ideje i zamisli. Prije svega, potrebno je osvrnuti se na druge likove u ovom romanu, upravo one iz porodice Matković, kako bi se na kraju moglo uvidjeti kakvu oštru opoziciju je Kozarac htio istaći. Prilikom čitanja romana moguće je pratiti porodicu Matković, a naročito sudbinu sestara Anke i Nele. Vlatko Lešić postat će Ankin zaručnik, potom i muž, ali i glavni kritičar prema onima koji odlaze u gradske sredine, zaboravljajući zemlju koja čeka da bude obrađena.

Roman *Mrtvi kapitali* nastao je kao rezultat proučavanja ekonomskih i političkih prilika, koje su obilježile Hrvatsku u drugoj polovini 19. stoljeća. Piščeva pouka iskazana je u djelovanju i mislima glavnog lika, Vlatka Lešića. Autor u središte postavlja dvije različite grupe ljudi, preko kojih će pokušati prenijeti svoja uvjerenja i stavove o tada aktualnim društvenim pitanjima, kao što su odlazak mladih hrvatskih intelektualaca iz rodnog mjesta te problem neobrađenih, zapuštenih zemljišta, u kojima leži potencijal. Jednoj grupi pripadaju gospođa Matković, Nela, Lujo te gospodin i gospođa Vuković. Oni su oduševljeni gradskim, ugodnim životom i lagodnošću, koju pruža gradski život.

Prilikom čitanja narednog odlomka, moguće je uočiti kritiku prema takvom načinu života: “Zabava u slavu njegove preuzvišenosti imala je biti sjajna; sjaj oprava ima izjednačiti imućne i siromašne, visoke i niske. Riječi: nužda i štednja ne bi se pristojalo niti samo izgovoriti, a nekmoli se po njima ravnati, jer to ne bi odgovaralo duhu društva devetnaestoga vijeka koje ne pita otkud i kako nego samo jednostavno zahtijeva da bude, a na onoga se porugom baca koji ne može ili neće da igra u tom bjesomućnom vrtlogu.” (str. 18)

Navedeni likovi uživaju u luksuzu, ne obraćajući pozornost na neobrađenu zemlju i sav onaj kapital koji im je dostupan, kojeg su mogli iskoristiti pa tek onda na pravi način uživati u zasluženom, a ne prividnom luksuzu. “Zar su to zaslužili oni kojima polovina zemlje stoji neobrađena, gdje najplodnije tlo gnjije pod vodom, gdje se duševna snaga samo dotle napinje dok ne dođe do korice kruha, a onda se sav rad i mišljenje objesi na klin?” (str. 62)

Matkovićeva žena, osoba je koja više voli gradski život nego seoski. Ona uživa u lijepoj odjeći, haljinama, želi da bude u bogatom okruženju, baš kao njena kćerka Nela i sin Lujo. Više je privržena Neli, upravo zbog toga što su slične: “Mati je većma uživala u mlađoj si kćeri, živahnoj i prevrtljivoj Neli, koja je imala sva slaba, ali ne i dobra svojstva materina. Ponosnoj majci godila je više laskava i obijesna Nela nego tiha i pronicava starija kći, premda je dobro znala da joj Anka više od pol kuće uzdržava, a Nela više od pol kuće u nered meće.” (str. 4)

Autor pomoću karakterizacije likova objašnjava svoj odnos prema selu i gradu, gdje selo prikazuje kao mjesto iskrenih osjećanja i sreće, neiskvarenosti i ljubavi, a grad kao središte nereda i dekadencije, odnosno propadanja pravih ljudskih moralnih vrijednosti radi pretjeranog uživanja luksuza. Za ovakav primjer uzet je opis najmlađe kćerke Nele.

Opisana je kao veoma lijena i razmažena. Najveća joj je želja da se uda za bogatog čovjeka, iako ne shvata šta znači pojam brak. Ona razmišlja samo o haljinama, balovima, zabavama, o svemu onome što gradski život donosi. Postiže svoj cilj, ali na kraju je nesretna.

“Ona je očaravala i idealiste i materijaliste, svi su ti mladići ginuli za njom, svi su joj pjevali pjesme, a možda ni jedan nije znao zašto je upravo ljubi. U njoj je bilo nešto, čim te je tako reći prisilila da se baš u nju prvi put zaljubiš. (...) Nju narav nije nadarila dubokim čuvstvom, ona nije ni znala što je prava ljubav.” (str. 21)

Lujo, student prava, ne daje ispite na vrijeme, a stalno traži novac. Provodi vrijeme filozofirajući i trošeći novac u gradu. O ponašanju najstarijeg sina Luje i njegovih kolega na fakultetu, Kozarac piše: “Svagdašnje novosti, politika, pikantne pričice-to je bila dnevna tema njihovu razgovoru. Po njihovu pripovijedanju mislilo se da će pokrenuti svijetom kada danas-sutra stupe na poprište; njima nije ništa valjalo, sve je trebalo iz temelja preinačiti; sav svijet je slijep, samo su oni vidjeli što je manjkavo i ubitačno.” (str. 77)

Ovaj citat moguće je shvatiti kao jasnu kritiku, upućenu mladim ljudima koji odlaze na visoke škole i sveučilišta. Na kraju, zavise od roditelja ili stipendista, nesposobni da samostalno

ostvare nešto u svom životu. Takvi mladi ljudi postaju poluintelektualci, nedovoljno dobri da bi im pripala titula intelektualca. Postoje dva ključna problema, prvi je stranac-gospodar koji izrabljuje seljaka, a drugi je odlazak mlađeg naraštaja iz rodne domovine. Time oni postaju činovnici, ali zapravo sluge u tuđoj državi.

U drugoj grupi smješteni su oni likovi, koji su vezani za svoju domovinu. Oni stalno stvaraju nove ideje, pokušavajući na taj način unaprijediti rezultate svoga rada. Takvi su: stari Matković, Anka, Vinko i Lešić.

Matković je upravitelj gospoštije, otac četvero djece, ujedno i glava kuće. On nije mogao u svojoj ženi trpjeti gradsku damu, koja je uvijek sanjala o velikaštvu, o djeci koja će imati visok ugled u društvu. Dok, s druge strane, ona nije mogla gledati njegovu staru prekrojenu odjeću, umjesto novog odijela. Matković nije završio visoke škole, ali je dugogodišnjim radom na zemlji postao vrstan poljoprivredni stručnjak. Njegov radni entuzijazam ostao je zauvijek stran njegovoj ženi, uobraženoj činovničkoj kćeri, koja je za njega pošla bez ljubavi, sanjajući neprestano o budućnosti, kad se bar njezina djeca neće morati prljati seoskim blatom. Njegovu osobnost moguće je uvidjeti iz narednog citata: “Čovjek u pedesetim godinama, posve kratko ošišan, kratkog debelog vrata, sav crven i pun ljetnih mozuljiva po nosu i čelu; debelo mu, malne četverouglasto lice sa sjajnim žutkastim i sitnim očima te mesnatim, crljenim nosom, činilo se u prvi mah tupo i prosto-no kad je prekidanim, oštrim glasom progovorio-taj glas bio je veoma sličan britkoj formi lica-upoznalo se je da iz njega govori ona dobra prostota i iskrenost, koja se krije samo u takovim oštrim, tvrdim licima. Išao je pravilno i odmjereno, te se je moglo vidjeti da taj čovjek ljeti i zimi i po blatu i po suhu stupa istim laganim, al čvrstim korakom.” (str. 1)

Anka i najmlađi sin Vinko dijelili su očeve poglede i radne navike. Najstarija kćer Anka je potpuna suprotnost svojoj majci, Luji i Neli. Uživa u seoskom životu, ne zanima se za gradski život ni sve ono što s njim dolazi. Privrženija je ocu nego majci i upravo je to ono što njenu majku brine, da neće naći dobru priliku za udaju bude li stalno na selu.

“Zamalo, pa cijelo društvo motrilo samo nju; neka nepatvorenost, svježost kao jutarnji gorski zrak nadahnjivala je sve njene kretnje, sve je bilo istinito i naravno na njoj; ona se nije trsila da bude interesantna, da se pred svima istakne-al' baš zato odsijevala njezina prikaza osobitim čarom iz hrpe gospođa, odjevenih na sve načine, samo da što sigurnije obrate pozornost na se.” (str. 22)

Na osnovu podataka iz autorovog života, da se zaključiti da postoji veza između njega i lika u ovome romanu – Vlatka Lešića. Naime, kako Milan Ogrizović navodi u knjizi *Hrvatski pripovjedači*, Kozarac je u ranoj mladosti školu mrzio te da je učio samo onoliko koliko mu je bilo dovoljno da pređe iz jednog razreda u drugi, slične detalje imamo prilikom Lešićeva opisa:

“Lešić je svršio izvrsno gimnaziju te bio zemaljskim stipendistom; no još kao đak nije mogao podnijeti nikakvih spona. Njegovu otvorenu značaju i bistromu duhu nikako se nije sviđala budućnost koja ga čeka kad svrši sveučilišne nauke... Tražilo se od njega da pravi ispite iz predmeta, ali on toga ne htjede nego odvrati da on ne sluša svojih predmeta da uzmogne na ispitu o njima nešto izbrbljati, nego ih sluša da udovolji svome nutarnjem nagonu koji ne ide za praznim riječima.” (str. 15)

Iz navedenog citata moguće je uočiti kako je Lešić bio iznimno bistrouman i nadaren za školu, za razliku od lika iz ranije spomenutog romana, Tita Dorčića. No, ključ njegova uspjeha prikazan je u onom trenutku kada je Vlatko Lešić spoznao da mu ne trebaju velike škole i naobrazba da bi pokazao ono što zna i za šta je nadaren.

Lešića je moguće smatrati nosiocem ključnih autorovih stavova o primjeni tada novih tehnologija, koje doprinose napretku poljoprivrede i ekonomije. Kroz njegov lik, Kozarac iznosi ideju ovog romana:

“Da, eto, to smo vam mi Hrvati! Da nam je na lak način doći do kruha da obezbijediš sebe i obitelji, kako već taj žalosni tehnički izraz glasi-pa onda zbogom talent! Zbogom znanost! – ja imam jednu tisuću forinti na godinu, meni je dosta, ja ne trebam više učiti, ja ne trebam znati da ljudsko društvo korača naprijed!” (str. 15-16)

Vlatko Lešić je čovjek koji svojim znanjem i sposobnostima ostvaruje savršen život, posvećujući se mrtvim kapitalima u svojoj zemlji i ženeći se iz ljubavi. Preko ovog lika, autor vješto govori i o pogrešnim stavovima tadašnjih intelektualaca, koji bi se zadovoljili određenom plaćom, a nakon toga niko ne bi mogao vidjeti njihov interes za daljnji napredak.

“A to je najveći ubojica duševnih sila: znanje, naime, da ćeš-ućio bolje ili lošije-nakon dovršenih nauka doći u ured sa kakom-takom plaćom; a u uredu postanu mašine, mrtva tjelesa kojima se turi u ruke pero da pišu njime od jutra do mraka, a nijedan redak nije ih ushitio, nije im ulio ljubav za sutrašnji dan života.” (str. 78)

U romanu *Mrtvi kapitali* Kozarac daje širu sliku hrvatskoga društva, iznoseći u prvom redu inteligentne i poluinteligentne likove. Autor pokušava biti kritičan prema svemu tome i pronaći rješenje za bolji život. Oštro suprotstavljajući likove, kritiku usmjerava prema osobama koje su naklonjene gradu i gradskom načinu života.

Ovaj roman je opomena za ono što će ljude dočekati u budućnosti, a to su mašine i industrija, koji će zamijeniti radnike. Ljudi žure razviti industrijalizaciju u svome gradu, zaboravljajući pri tome prirodna bogatstva. Riječ je, dakle, o ljudskoj zaostalosti, gdje duševni i ekonomski rad ne idu uporedo. Tako je Lešić, glavni lik ovog romana, uvidio da mladi ljudi koji hrle na sveučilište, izgube za te tri-četiri godine pravu volju za radom, poletnost duha, jasan pogled u budućnost, jer za njih se tad brinu roditelji i stipendisti. I tako postaju mrtva tjelesa, mašine, koje rade od jutra do mraka, a pritom ih ništa ne ushićuje niti im ulijeva ljubav za sutrašnji dan. Ljudima je dovoljno da na što lakši način dođu do novca i tako obezbijede sebe i svoje porodice, smatrajući da ne trebaju više učiti i zaboravljajući da ljudsko društvo korača naprijed. “Upravo zbog toga trunemo u komodnosti, jer nećemo da znamo da je čovjek najvredniji kapital u svakoj zemlji.” (str. 16)

Za razliku od ispraznih činovnika kakav je bio Neumayer te Luje, još jednog suvišnog čovjeka hrvatskog realizma, Lešić se može smatrati optimističnim zagovornikom rada, dobrim primjerom narodnog prosvjetitelja, koji se uspijeva izboriti sa svim suprotstavljenim stranama.

16. ZAKLJUČAK

Tokom 19. stoljeća, u periodu označenom kao realizam, u književnom opusu hrvatskih autora javlja se zanimljiv fenomen, a to je lik intelektualca. Prilikom analize takvih likova uočeno je nekoliko zajedničkih karakteristika: nadprosječna inteligencija koja je vidljiva još u najranijem dobu, želja za znanjem i usavršavanjem, koja postaje sve veća prilikom odrastanja te visok stepen obrazovanja. Svima je zajednički lik fatalne ili anđeoske žene ili pak likovi žena bez kojih bi karakterizacija likova intelektualaca u hrvatskoj književnosti vjerovatno bila nepotpuna jer svi su oni manje-više izgradili svoj život i osobnost kroz svoj odnos sa ženama. Pored sličnosti, svaki od navedenih likova intelektualaca, u zavisnosti od djela, ima određene zasebnosti. August Šenoa stvorio je prototip takvog jednog intelektualca u pripovijeci *Prijan Lovro*.

Lovro je lik iz nižeg društvenog sloja koji konstantno teži ka novom intelektualnom razvoju, slobodi i onome što bi njegov život ispunilo, ali u borbi sa društvenom stvarnošću, iz svega toga izlazi kao gubitnik. Autori koji dolaze nakon Šenoa, iskoristit će ovu okvirnu pripovijest kao podlogu za nastajanje novih likova intelektualaca, koji će postati svjedočanstvo onoga vremena. Svi oni, na ovaj ili onaj način, postaju intelektualci, ali nedovoljno dobri da ih nova sredina prihvati i da im društvo kao takvima pruži šansu da se dokažu.

Ivica Kičmanović, protagonist romana *U registraturi*, postat će iskorijenjeni intelektualac jer svoje ambicije nije uspio ostvariti. Razlozi za to su: neprilagođenost sredini u kojoj se zadesio i osobama kojima je bio okružen, a posebno se ističe fatalna žena koja će ga dovesti do tragičnog završetka. Upravo tako oslikan je odnos opozicije između sela i grada, intelektualaca koji vode porijeklo sa sela i ne uspijevaju se snaći u većem gradu. Naredni primjer poluintelektualca jeste Tito Dorčić, glavni lik istoimenog romana. Ovaj lik od početka nije bio nadaren za pravnika, već za ribolov. On će također završiti tragično, zbog tuđih ambicija, koje su ga na kraju odvele u propast. Još jedan takav jeste Janko Borislavić, možda i najtalentiraniji od svih, intelektualac koji završava tragično, kako zbog svog porijekla tako i zbog prevelikih ambicija. U romanu *Olga i Lina* pisac vješto oslikava stanje tadašnje Hrvatske i utjecaj stranaca na domaće stanovništvo. Tako je Alfred, mladić koji je imao velike predispozicije da završi studij u Beču, ipak na kraju završio tragično. Nasuprot spomenutim likovima nalazi se Vlatko Lešić, protagonist romana *Mrtvi kapitali*. Riječ je o intelektualcu koji je, spoznavši u čemu leži ključ uspjeha, ostvario svoje ambicije. Za razliku od drugih likova koji su napustili svoje rodno mjesto, odlazeći u veliki grad na školovanje zarad svojih

ili tuđih ambicija, a pritom su ostvarili vezu sa ženom koja će pridonijeti njihovoj tragičnoj sudbini, Vlatko Lešić je spoznao da uspjeh leži u neobrađenom domaćem kapitalu hrvatskih zemalja. On je jedini lik koji nije završio tragično, jer je riječ o čovjeku koji svojim znanjem i sposobnostima ostvaruje savršen život sa ženom koju istinski voli. Zato je roman *Mrtvi kapitali* moguće shvatiti jednom vrstom kritike prema svim onim intelektualcima koji su imali predispozicije da uspiju, ali ih nisu znali iskoristiti na pravi način. Veoma često su iz tog razloga nazvani “iskorijenjenim intelektualcima”, odnosno “poluintelektualcima”. Roman *Mrtvi kapitali* zaokružit će temu ovoga rada, jer upravo Kozarac najbolje opisuje položaj intelektualca između sela i grada. Također, treba napomenuti da je kroz ove romane uočeno da su mnoga mišljenja, stavovi i ideje glavnih likova zapravo često odraz samog pisca i njegove ličnosti. U prilog tome govori veliki broj podudarnosti podataka iz autorovih života sa karakteristikama likova intelektualaca. Osim toga potrebno je istaći da su ovi romani slika i svjedočanstvo jednog vremena koje je obilježilo hrvatsku prošlost.

17. LITERATURA

- Barac, Antun, *Hrvatska književna kritika, knjiga II, razdoblje realizma*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1951.
- Burzić, Branko: *Neke relacije selo-grad*, dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=176074
- Flaker, Aleksandar, *Književne poredbe*, Zagreb: Naprijed, 1968.
- Flaker, Aleksandar, *Stilske formacije*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1976.
- Hamon, Philippe, *Za semiološki status lika*, u: *Autor, pripovjedač, lik*, ur. Cvjetko Milanja, Osijek: Svjetla grada: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Pedagoški fakultet, 1999.
- Jelčić, Dubravko, *U registraturi*, u: *Majstori realističkog pripovijedanja*, ur. Vlatko Pavelić, Zagreb: Školska knjiga, 1971.
- Jouve, Vincent, *Složenost lik-efekta*, u: *Autor, pripovjedač, lik*, ur. Cvjetko Milanja, Osijek: Svjetla grada: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Pedagoški fakultet, 1999.
- Lešić, Zdenko, *Teorija književnosti*, Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 2005.
- Lešić Z., Kapidžić-Osmanagić H., Katnić-Bakaršić M., Kulenović T., *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2006.
- Milanja, Cvjetko, *Tipovi lika iseljenika u novijoj hrvatskoj književnosti*, dostupno na: TIPOVI LIKA ISELJENIKA U NOVIJOJ HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI (srce.hr)
- Nemeč, Krešimir, *Femme fatale u hrvatskom romanu 19. stoljeća (geneza i funkcija motiva)*, u: *Tragom tradicije. Oglеди iz novije hrvatske književnosti*, Zagreb: Matica hrvatska, 1995.
- Nemeč, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana: od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje, 1994.
- Novak, Slobodan Prosperov, *Povijest hrvatske književnost između Pešte, Beča i Beograda*, Split: Marjan tisak, 2004.
- Ogrizović, Milan, *Hrvatski pripovjedači*, Zagreb: Tisak kr. zemaljske tiskare, 1917.
- Penčić, Sava, *Realizam*, Cetinje: Izdavačko-šamparsko preduzeće "Obod", 1967.
- Rosandić, Dragutin, *Nastava hrvatskosrpskog jezika i književnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 1968.
- Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 2005.

- Solar, Milivoj, *Teorija proze*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1989.
- Šicel, Miroslav, *Pisci i kritičari. Studije i eseji iz hrvatske književnosti*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
- Šicel, Miroslav, *Povijest hrvatske književnosti XIX stoljeća, knjiga II, Realizam*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
- Živančević, Milorad; Frangeš, Ivo, *Povijest hrvatske književnosti, knjiga 4*, Zagreb: Liber Mladost, 1975.
- Živković, Dragiša, *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*, Sarajevo: Svjetlost, 1971.

Izvori:

- Gjalski, Ksaver Šandor, *Janko Borislavić*, dostupno na: <https://www.orlovac.eu/knjige/janko.pdf>
- Kovačić, Ante, *U registraturi*, dostupno na: http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/kovacica_uregistraturi.pdf
- Kozarac, Josip: *Mrtvi kapitali*, dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/infoz/dzs/PDF-i/Kozarac.pdf>
- Kumičić, Eugen, *Olga i Lina*, dostupno na: <https://www.orlovac.eu/knjige/olga.pdf>
- Novak, Vjenceslav, *Tito Dorčić*, dostupno na: http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/novak_titodoric.pdf
- Šenoa, August, *Prijan Lovro*, dostupno na: http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/senoa_prijanlovro.pdf

Internet izvori:

- <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>
- <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=27595>
- <https://www.akademijaoxford.com/blog/sta-odlikuje-jednog-intelektualca/>
- <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=31368>
- <https://pdfslide.net/documents/ante-kovacic-u-registraturi-grad-i-povratak-potisnutog-dejan-duric.html>
- <https://hrcak.srce.hr/193733>